

**Maatschappelijke, economische en
artistieke vorming B**

2de graad D/A-finaliteit
II-MEAV-da

BRUSSEL

D/2021/13.758/072

Versie januari 2022

Disclaimer

Gezien de te grote omvang en gedetailleerdheid van het geheel van de basisvorming en de specifieke vorming zoals bepaald door de Vlaamse regering (eindtermen, specifieke eindtermen, beroepskwalificaties) zal er, in tegenstelling tot het oorspronkelijke opzet van onze leerplannen, veelal onvoldoende ruimte zijn om de leerplandoelen in dit leerplan met voldoende diepgang te realiseren binnen de beschikbare onderwijstijd of voor het schoolbestuur, het lerarenteam of de individuele leraar om eigen inhoudelijke of didactische keuzes te maken.

De leerplannen 2de graad zijn opgesteld onder voorbehoud van de uitspraak van het Grondwettelijk Hof met betrekking tot het verzoekschrift waarmee de vernietiging van dat decreet wordt gevraagd.

Naargelang de samenstelling van de studierichting waarvoor een leerplan geldt, integreren de leerplandoelen eindtermen basisvorming, cesuurdoelen en/of doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. In de concordantietabel geven we duidelijk aan welke leerplandoelen de eindtermen basisvorming, de cesuurdoelen en/of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie realiseren. De opgenomen cesuurdoelen en de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie werden in overleg met de onderwijsverstrekkers vastgelegd en zijn onder voorbehoud van de goedkeuring van de curriculumdossiers 2de graad.

1 Algemene inleiding

De start van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Net zoals in de eerste graad zijn de nieuwe leerplannen van de tweede graad ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool en gaan ze uit van de professionaliteit van de leraar en het eigenaarschap van de school en het lerarenteam.

1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

De nieuwe leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool en laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lesuren ...).

De nieuwe leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spooft met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

De nieuwe leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze** na de tweede graad. Het proces van de studiekeuze eindigt immers niet na de eerste graad. In de tweede graad onderzoeken leerlingen meer gericht waar hun capaciteiten liggen en wat hun talenten zijn. Leerplannen zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel. De doelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen die voor een bepaalde studierichting kiezen. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen voor een meer geprofileerde studierichting in de derde graad.

De nieuwe leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden pedagogisch-didactisch voldoende ruimte voor een eigen aanpak van de leraar, het lerarenteam of de school [\[zie disclaimer\]](#).

De nieuwe leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming van de tweede graad. Leerplannen zorgen voor een samenhangend fundament van vorming voor alle leerlingen binnen een finaliteit en een studierichting. Ze vertrekken vanuit een gemeenschappelijk referentiekader en hanteren een gelijkgerichte terminologie met respect voor de eigenheid van elk vak. De samenhang in de tweede graad betreft zowel de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) als de horizontale samenhang tussen vakken binnen studierichtingen en over studierichtingen en finaliteiten. Waar relevant geven de leerplannen expliciet aan voor welke doelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren algemene vorming (incl. godsdienstleraren) en leraren specifieke vorming om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een vakleraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

In wat volgt gaan we dieper in op een aantal uitgangspunten.

1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialogeschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed onderwijs is.
- Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor hen en hun collega's en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.
- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftelijk** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de leraar, de school en de bredere samenleving.

Scholen zijn daarbij **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.

- Leraren vormen leerlingen door middel van inhouden van vorming, die we groeperen in **vormingscomponenten**: levensbeschouwelijke vorming, culturele vorming, economische vorming, lichamelijke vorming, maatschappelijke vorming, natuurwetenschappelijke en technische vorming, sociale vorming, talige vorming en wiskundige vorming. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over culturele vorming spreken zonder met taal bezig te zijn; je kan niet beweren dat wetenschap en techniek geen band hebben met economie, wiskunde of geschiedenis. Dwarsverbindingen doorheen de vakken zijn daarbij belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar** maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. De gemeenschappelijke leerplannen (Gemeenschappelijk funderend leerplan en Gemeenschappelijk leerplan ICT) helpen daartoe. Ze worden gestuurd door keuzes die een school (schoolbestuur, beleidsteam, lerarenteam) maakt. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Die leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

[zie disclaimer]

De vrijheid die de leraar krijgt om met het leerplan te werken vraagt van hem een grote professionaliteit. Professionaliteit vergt meesterschap. De leraar is dus een meester in zijn vak; hij beheerst de inhouden die hij onderwijst. Een diep gevoel van verantwoordelijkheid en de overtuiging dat elke leerling het recht heeft om op een goede manier gevormd te worden, liggen aan de basis van zijn professioneel bezig zijn.

Vorming is voor die leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Vorming is iets wat hem in die mate beroert dat hij voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren zoekt om de wereld te ontsluiten. Hij wil de leerling tot bij de wereld brengen. De leraar introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt en hij probeert hen ook vriend van die wereld te laten worden. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen gegrepen kunnen worden door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.

We hebben de leerplandoelen noch chronologisch noch hiërarchisch geordend. Vanuit het pedagogisch project van de school, vanuit zijn passie, expertise en creativiteit, in functie (van de beginsituatie) van de klasgroep kan de leraar eigen accenten leggen en differentiëren. Hij kan kiezen welke leerplandoelen hij op welke manier samenneemt bij het uitwerken van lessen, thema's of projecten.

In het leerplan leggen we geen didactische werkvormen vast. Ter ondersteuning van leraren(teams) geven we voor bepaalde leerplanonderdelen louter een indicatie van de nodige onderwijstijd. Dat betekent dat leraren(teams) alle vrijheid hebben om langere leerlijnen op te bouwen en in te zetten op de spiraalsgewijze aanpak van bepaalde leerplandoelen. Leraren bepalen zelf welke contexten ze laten spelen, welke methodieken ze hanteren.

1.4 Differentiatie

De nieuwe leerplannen bieden volop kansen om gedifferentieerd te werken. Ze laten toe om te differentiëren op verschillende manieren:

- verschillende inhoudelijke keuzes;
- doelen integreren;
- inhouden verbreden door andere contexten aan bod te laten komen;
- verdieping aanbieden;
- in te spelen op verschillen in het abstractievermogen van leerlingen.

Differentiëren is van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen die starten in een studierichting van de tweede graad en voor wie dit leerplan bestemd is, behoren immers wel tot de doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Dikwijls hebben zij reeds een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de eerste graad, de gevolgde basisoptie, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen.

Ook de motivatie van leerlingen is soms sterk verschillend. Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door het aanbieden van meer kennis of vaardigheden leerlingen uit te dagen.

Verschiede leerinhouden aanbieden aan verschillende leerlingen is één vorm van differentiatie. Andere mogelijkheden zijn differentiëren in didactiek, in graad van autonomie en ondersteuning. De ene leerling kan snel zelfstandig werken, de andere heeft intense begeleiding nodig. In de wenken bij de leerplandoelen verwijzen we soms naar differentiatiemogelijkheden. Dat kan door al dan niet ondersteuning of hulpmiddelen aan te bieden in de vorm van voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...

Didactische differentiatie kan ook betrekking hebben op het flexibel aanwenden van de beschikbare leertijd, zoals variëren in tempo van onderwijzen en in leertempo van leerlingen, de ene leerling of leerlingengroep wat meer tijd geven dan de andere om hetzelfde te leren.

Differentiatie kan ook door leerlingen naar verschillende producten te laten toewerken die dan naar gedifferentieerde vormen van evaluatie leiden.

1.5 Opbouw van de leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur: algemene inleiding, situering, pedagogisch-didactische duiding, leerplandoelen, basisuitrusting, concordantie. Alle onderdelen van het leerplan maken inherent deel uit van het leerplan. Schoolbesturen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die de leerplannen gebruiken, verbinden zich tot de realisatie van het gehele leerplan.

In de **algemene inleiding** belichten we het leerplanconcept en gaan we o.m. dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

In de **situering** beschrijven we - waar relevant - de samenhang met de eerste graad, de samenhang in de tweede graad en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. de nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn sober en helder geformuleerd waarbij het leerplandoel als geheel het verwachte niveau van realisatie en beheersing aangeeft. Waar relevant voegen we bij de leerplandoelen een opsomming of een afbakening (★) toe die duidelijk aangeeft wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook de pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel.

Alle leerplandoelen zijn te bereiken, met uitzondering van attitudes. Leerplandoelen die een **attitude** zijn en dus na te streven, duiden we aan met een sterretje (*).

We tonen de **samenhang** met andere leerplannen in de **tweede graad**. Zo geven we het overleg in lerarenteams alle kansen. Waar relevant verwijzen we ook naar **samenhang met de eerste graad** en naar specifieke items die reeds in de leerplannen van de eerste graad aan bod kwamen.

Ten slotte geven we een aantal zinvolle of inspirerende **wenken** (✓). Het betreft voornamelijk een noodzakelijke toelichting bij leerplandoelen of specifieke begrippen, suggesties voor een mogelijke didactische aanpak of een afbakening van de leerstof.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

In de **concordantie** geven we aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde eindtermen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar beroepskwalificaties.

1.6 Tot slot

[zie disclaimer]

De nieuwe leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze vormen een kwaliteitskader dat inzet op een eigen visie en een identiteitskader dat de unieke identiteit van een school in de diverse samenleving versterkt en ondersteunt. Zo garanderen we binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende

vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. We versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. We creëren ook ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden – via pedagogische begeleiding – ondersteuning waar nodig.

2 Situering

2.1 Samenhang met de eerste graad

Het leerplan van de modules maatschappelijke en economische vorming (MEAV) bouwt verder op doelen uit de leerplannen Mens & samenleving, Godsdienst en het Gemeenschappelijk funderend leerplan.

De module artistieke vorming bouwt verder op de doelen uit de leerplannen Artistieke vorming, Beeld en Muziek.

2.2 Samenhang in de tweede graad

2.2.1 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

Module maatschappelijke vorming

- De module maatschappelijke vorming vertoont samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en met de leerplannen Geschiedenis en Godsdienst.
- De module maatschappelijke vorming binnen MEAV onderscheidt zich van het leerplan Mens & samenleving dat deel uitmaakt van het complementair gedeelte en ruimte voorziet om uitgebreider en diepgaander in te gaan op sociale en maatschappelijke vorming.

Module economische vorming

- De module economische vorming vertoont samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan.
- De leerplandoelen van de module Economische vorming zijn eveneens geïntegreerd in het leerplan Mens & samenleving dat deel uitmaakt van het complementair gedeelte.

Module artistieke vorming

- De module artistieke vorming binnen MEAV onderscheidt zich van het leerplan Artistieke vorming dat deel uitmaakt van het complementair gedeelte en ruimte voorziet om uitgebreider en diepgaander in te gaan op het artistiek-creatieve.

2.2.2 Samenhang over de finaliteiten heen

Module maatschappelijke vorming

- De leerplannen MEAV van de D en de D/A-finaliteit bevatten eenzelfde module Maatschappelijke vorming. Die module vertoont inhoudelijke verwantschap met het leerplan Maatschappelijke vorming van de A-finaliteit.

Module economische vorming

- De leerplannen MEAV van de D en de D/A-finaliteit onderscheiden zich voor wat betreft de module Economische vorming: die is voor de D finaliteit wat ruimer, met name voor de onderdelen 'De werking

van markten' (uitbreiding naar arbeidsmarkt) en 'De invloed van actuele ontwikkelingen op de werking van ondernemingen en organisaties'.

- Deze module vertoont inhoudelijke verwantschap met de rubriek 'financieel en economisch verantwoordelijk' uit het leerplan Maatschappelijke vorming van de A-finaliteit.

Module artistieke vorming

- Deze module vertoont inhoudelijke verwantschap met de rubriek 'artistiek en creatief' uit het leerplan Maatschappelijke vorming van de A-finaliteit.

2.3 Plaats in de lessentabel

Het leerplan is bestemd voor alle studierichtingen van de D/A-finaliteit.

In de modellessentabel is voor dit leerplan 1 graaduur voorzien. [zie disclaimer]

Je kan dit leerplan inrichten

- als vak:
 - je voorziet minimum 10 lessen per module;
 - elke module wordt toegewezen aan een specifieke vakleraar ;
 - je kan ervoor kiezen om de voorziene uren te clusteren (bv. 2u om de 2 weken).
- door middel van projecten of workshops (zie aandachtspunten):
 - dat biedt mogelijkheden om dit leerplan te benaderen in samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan.
 - je kan ervoor kiezen om (een aantal) gezamenlijke projecten of workshops uit te werken voor verschillende klassen of finaliteiten.
- als combinatie van een vak en projecten of workshops:
 - je kan bv. de module artistieke vorming inrichten als vak en de modules maatschappelijke en economische vorming inrichten door middel van projecten;
 - dat biedt mogelijkheden om dit leerplan te benaderen in samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan.
- in combinatie met het complementair gedeelte:
 - op die manier kunnen leerplandoelen van de drie modules met meer diepgang gerealiseerd worden.
 - indien de school voor deze piste kiest, is een combinatie van een vak Artistieke vorming en een vak Mens & samenleving ideaal. In dat geval kunnen scholen ervoor kiezen om de leerplandoelen in MEAV te realiseren in meer onderwijstijd of ze kunnen ervoor kiezen om de leerplannen van de complementaire vakken Artistieke vorming en Mens & samenleving te realiseren. De leerplandoelen van MEAV zijn volledig opgenomen zijn in de combinatie van beide leerplannen voor het complementair gedeelte.

De keuze die je als school maakt, kan variëren van studiedomein of finaliteit.

3 Pedagogisch-didactische duiding

3.1 Maatschappelijke, economische en artistieke vorming (MEAV) en het vormingsconcept

Het leerplan MEAV is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. Het leerplan is opgebouwd uit de modules maatschappelijke, economische en artistieke vorming.

In dit leerplan ligt de nadruk op sociale, maatschappelijke, economische en culturele vorming. De wegwijzers gastvrijheid, uniciteit en verbondenheid, kwetsbaarheid en belofte, duurzaamheid, rechtvaardigheid, verbeelding en generositeit maken er inherent deel van uit.

3.1.1 Module maatschappelijke vorming

In deze module ligt de nadruk op de integratie van sociale en maatschappelijke vorming.

In **sociale vorming** ligt de focus op hoe de mens als uniek en relationeel wezen (**uniciteit in verbondenheid**) zijn plaats zoekt in deze samenleving.

Leerlingen leren zichzelf kennen als persoon en als knooppunt van relaties. Ze leren in hun persoonlijke ontwikkeling omgaan met het complexe samenspel tussen lichamelijke, emotionele, relationele en spirituele factoren. Met oog voor de **kwetsbaarheid** van zichzelf en de ander worden leerlingen uitgedaagd om minder ik-gericht en meer empathisch en **generous** in relatie te treden met de ander.

In **maatschappelijke vorming** leren leerlingen hun weg en hun plaats vinden in de complexe en veelzijdige samenleving. Maatschappelijke vorming zet leerlingen aan om zich intercultureel te vormen en een meer **gastvrije** en **rechtvaardige** wereld te creëren.

3.1.2 Module economische vorming

In dit leerplan ligt de nadruk op de integratie van economische en maatschappelijke vorming.

Vanuit de wegwijzers **duurzaamheid** en **kwetsbaarheid en belofte** helpen we leerlingen om een kritische houding aan te nemen als consument, toekomstig werknemer of ondernemer. Zo maken leerlingen bewuste budgettaire keuzes en denken ze na of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn. Ze verwerven eveneens inzicht in de manier waarop ondernemingen en organisaties zich kunnen ontwikkelen met aandacht voor mens en planeet.

Maatschappelijke vorming zet leerlingen aan om een meer gastvrije en rechtvaardige wereld te creëren. Hoe kan de overheid ervoor zorgen dat de welvaart beter verdeeld wordt tussen haar burgers? Vanuit de wegwijzer **rechtvaardigheid** leren we de leerlingen oog hebben voor het verschil in kansen die mensen in de wereld hebben.

3.1.3 Module artistieke vorming

In deze module ligt de nadruk op de integratie van culturele vorming, maatschappelijke vorming en talige vorming.

Culturele vorming stimuleert jongeren om hun **verbeeldingskracht** te beleven, te versterken, vorm te geven, erover te communiceren (**talige vorming**) en ervan te genieten. **Kunst** stimuleert de leerlingen om met een kritische en open blik **cultuur** waar te nemen. Vanuit kunst gaan leerlingen de dialoog aan met zichzelf, de anderen en de wereld (maatschappelijke vorming). Door kunst brengen ze die dialoog in beeld (**uniciteit in verbondenheid**).

Artistieke uitingen van zichzelf en anderen raken en inspireren leerlingen. Kunst laat zien hoe **kwetsbaar** jongeren vaak zijn, maar tegelijk ook hoe **beloftevol** ze zijn.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

3.2 Krachtlijnen

Als persoon in verbondenheid met anderen aan de diverse samenleving participeren

Vanuit een totaalvisie op mens-zijn benaderen en ondersteunen we leerlingen in hun zoektocht naar identiteit in relatie met en tot anderen, en bij het vinden van hun plaats in de samenleving.

Opgroeien, samen leren, samen leven en werken in een wereld die gekenmerkt wordt door diversiteit biedt mogelijkheden maar daagt leerlingen ook op vele vlakken uit. Vanuit de wegwijzers uniciteit in verbondenheid, generositeit, en gastvrijheid leren leerlingen respectvol in relatie gaan met anderen met aandacht voor de identiteit en integriteit van zichzelf en de ander. Daarnaast leren leerlingen, vanuit het geloof in een duurzame en rechtvaardige wereld en de kracht van de hoop, in dialoog gaan over sociale en maatschappelijke vragen. De school is voor leerlingen immers een inspirerende omgeving en oefenplaats waarin ze zich uitgedaagd mogen weten om mee verantwoordelijk te zijn voor de wereld om hen heen. Omdat een holistisch mensbeeld aan de grondslag ligt van dit leerplan, nemen we in dit leerplan expliciet de linken naar het leerplan godsdienst op.

Financieel en economisch verantwoordelijk

Vanuit de wegwijzers duurzaamheid en kwetsbaarheid en belofte helpen we leerlingen een kritische en ethische houding ontwikkelen als jonge consument die budgettaire keuzes moet maken. Dat is meestal niet eenvoudig omdat de middelen beperkt kunnen zijn. Leerlingen moeten dus nadenken of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn vooraleer ze hun persoonlijk budget of dat van de ouders aanspreken.

Veel jongeren van de tweede graad zetten hun eerste stappen op de arbeidsmarkt. Kennis van basisrechten- en plichten en bescherming van werknemers maakt hen weerbaar in hun positie als jobstudent en toekomstig werknemer.

Onderzoek naar het tot stand komen van prijzen en welke factoren dit proces beïnvloeden verschaft inzicht in de marktwerking en de economie als systeem.

De verbeeldingskracht van kunst beleven en ervan genieten

Leerlingen worden ondergedompeld in [kunst](#) door te beschouwen, te creëren en te reflecteren. Als leraar nodig je hen uit om zich door kunst te laten raken, van kunst te genieten. Dat vergt een open houding waarbinnen interactie, zintuigelijke waarneming en esthetisch bewustzijn centraal staan.

Leerlingen ontdekken de eigenheid en de verbeeldingskracht van [artistieke vorm\(en\)](#) zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek of woord/drama. *Verbeelding* is de rode draad in het creatief proces. Via verbeelding verzinnen leerlingen nieuwe contexten en creëren ze iets nieuw met bekende elementen.

Door het beschouwen, creëren en reflecteren geeft kunst zin en betekenis aan 'ik', 'de ander' en 'de wereld' (*uniciteit in verbondenheid*). Kunst doet leerlingen als mens breder en dieper denken, voelen en leven. Leerlingen ontwikkelen hun eigen talenten en leren omgaan met hun *kwetsbaarheid*, grenzen, dromen en groeikansen.

Leerlingen ontwikkelen het vermogen om hun eigen creatieve en expressieve opvattingen af te toetsen aan die van anderen. Ze ontwikkelen visie ten opzichte van kunst en [cultuur](#) en ontdekken hoe ze zich dankzij kunst en cultuur verhouden ten opzichte van anderen en de wereld.

3.3 Opbouw

3.3.1 Module maatschappelijke vorming

De module bestaat uit 2 onderdelen:

- Identiteit en diversiteit
- Recht en sociale rechtvaardigheid

3.3.2 Module economische vorming

De module bestaat uit 2 onderdelen:

- Consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten
- De werking van markten

3.3.3 Module artistieke vorming

De module bestaat uit 3 onderdelen:

- Beschouwen
- Creëren
- Reflecteren

3.4 Leerlijnen

3.4.1 Samenhang met de eerste graad

Maatschappelijke vorming

De leerplandoelen van de module maatschappelijke vorming bouwen verder op doelen uit het leerplan Mens & samenleving (M&S) en het Gemeenschappelijk Funderend leerplan (GFL).

Eerste graad	Tweede graad
Begrip identiteit (M&S)	Verhouding persoonlijke identiteit - groepsidentiteit
Diversiteit in klas- en leefomgeving (M&S)	Samenleven in een diverse samenleving
Mechanismen van vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk (M&S)	Strategieën m.b.t. met vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk
Sociale en communicatieve vaardigheden (M&S) <i>*Respectvol en constructief omgaan (GFL)</i> <i>*Gevoelig zijn voor normen en waarden, voor goed en kwaad (GFL).</i>	Omgaan met individuen en groepen in een diverse samenleving: conflictsituaties, gemeenschappelijke afspraken
<i>*Eigen emotionele kwetsbaarheid durven verwoorden (GFL).</i> <i>*Eigen fysieke en mentale grenzen bewaken (GFL).</i> <i>*Respectvol omgaan met relationele en seksuele integriteit (GFL).</i> <i>*Respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele</i>	Relationele en seksuele integriteit en weerbare reacties

<i>gevoelens en gedrag, seksuele ontwikkeling en veranderingen in puberteit (GFL).</i>	
Oorzaken en effecten van verslavende middelen en handelingen	Oorzaken en effecten van verslavende middelen en handelingen: combigebruik en wettelijke bepalingen
<i>*Gevoelig zijn voor normen en waarden, voor goed en kwaad (GFL).</i>	Jeugdrecht
<i>Opkomen voor eerbiedigen van mensenrechten en sociale rechtvaardigheid (GFL)</i> Impact van de overheid op de samenleving: inkomsten, uitgaven, herverdelingsmechanisme (M & S).	Sociale rechtvaardigheid en (kans)armoede

Economische vorming

De leerplandoelen van de module economische vorming bouwen verder op doelen uit het leerplan Mens & samenleving (M&S) van de eerste graad.

Eerste graad	Tweede graad
Beargumenteren van keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met aspecten van verantwoord consumeren. Persoonlijke budgettaire keuzes rekening houdend met beschikbare middelen. Ontleden van een gezinsbudget Risico's van lenen en schuld.	Bewuste budgettaire keuzes rekening houdend met - een eigen budget en gezinsbudget - noodzakelijkheid en duurzaamheid van een aankoop - aankoopkosten met inbegrip van financieringskosten

Artistieke vorming

De leerplandoelen van de module artistieke vorming bouwen verder op doelen uit de leerplannen Artistieke vorming, Beeld en Muziek uit de eerste graad.

Eerste graad	Tweede graad
Openstaan voor kunst- en cultuuruitingen van eigen en andere culturen	Interesse voor (elkaars) kunst- en cultuuruitingen
Onderwerp, bedoeling en bouwstenen van kunst- en cultuuruitingen waarnemen	Waarnemen en interpreteren van onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen.
Onderzoeken hoe bouwstenen, onderwerp en bedoeling elkaar onderling beïnvloeden in kunst	Analyseren hoe vormgeving, onderwerp, bedoeling en expressie elkaar onderling beïnvloeden
Artistiek werk i.f.v. een afgebakende opdracht creëren vanuit de eigen verbeelding	Artistiek werk creëren vanuit de eigen verbeelding
Gedachten en gevoelens bij het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen uitdrukken	Invloed van kunst- en cultuuruitingen op gedachten, gevoelens en gedrag uitdrukken
Vanuit eigen creatieve ervaringen waardering uitdrukken voor kunst- en cultuuruitingen	Vanuit eigen creatieve ervaringen waardering uitdrukken voor vormgeving en inhoud van kunst- en cultuuruitingen

3.4.2 Samenhang in de tweede graad (Maatschappelijke vorming)

- Samenhang Gemeenschappelijk Funderend leerplan

De leerplandoelen uit de module Maatschappelijke vorming vertonen heel wat samenhang met de leerplandoelen uit het Gemeenschappelijk Funderend leerplan. Wanneer je werkt rond identiteit,

relationele integriteit of samenleving, werk je automatisch ook aan doelen uit de onderdelen Kwetsbaar en beloftevol, Uniek en verbonden, Waardevol, zinrijk en betekenisvol. Wanneer je werkt rond sociale rechtvaardigheid kan je dat koppelen aan doelen uit het onderdeel Geëngageerd en verantwoordelijk. Bij de leerplandoelen vind je de concrete samenhang terug.

- Samenhang leerplan Godsdienst

In het leerplan van de tweede graad vind je samenhang met doelen of ingrediënten uit de terreinen 'Persoonsvorming' (P), 'Gekozen worden en kiezen' (G), 'Ontmoeten' (On) en 'Omgaan met verscheidenheid' (Om). Afhankelijk van de uitwerking van de doelen en bijhorende ingrediënten kan afstemming met het vak Godsdienst aangewezen zijn.

Bij de leerplandoelen vind je de concrete samenhang terug.

3.5 Aandachtspunten

- Wanneer je ervoor kiest om MEAV in te richten door middel van projecten of workshops kan je ervoor kiezen om de coördinatie van de projectwerking toe te wijzen aan een leraar die de coördinatie van de projectwerking op zich neemt en de leerlingenevaluatie opvolgt. In een voldoende grote school, kan je een lerarenteam de werking laten coördineren. Het is dan aangewezen om leraren vanuit verschillende disciplines (maatschappelijke, economische of artistieke vorming) in het coördinerende team in te zetten.
- De keuze om (een aantal) gezamenlijke projecten of workshops uit te werken voor verschillende klassen of finaliteiten biedt kansen om leerlingen of leerlingengroepen over de finaliteiten of klasgroepen heen te laten samenwerken. Leerlingen mogen zo het samenleven en samenwerken in diversiteit ook daadwerkelijk ervaren.
- De keuze om in samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan projecten/workshops of lessen uit te werken biedt kansen om:
 - het eigen pedagogisch project handen en voeten te geven;
 - een leerlijn Mens & samenleving of leerlijnen maatschappelijke, economische of artistieke vorming uit te werken over de graden heen;
 - de doelen en bijhorende projecten/acties vanuit het Gemeenschappelijk funderend leerplan te onderbouwen en te verankeren met behulp van de leerplandoelen en bijhorende leerinhouden van de modules in MEAV:
 - scholen die bv. werken met jaarthema's of titularisuren, kunnen deze thema's, klasuren ondersteunen door workshops, projecten, lessen gelinkt aan de leerplandoelen.
 - workshops of lessen m.b.t. de doelen kunnen geïntegreerd worden in na- of voorbesprekingen van toneelvoorstellingen, getuigenissen, projecten, acties ... die scholen finaliteits- of klasoverschrijdend aanbieden.
- Het kan zinvol zijn om aan het werken met projecten of workshops toonmomenten of andere vormen van disseminatie te koppelen. Dat biedt kansen tot het vastzetten van de leerinhouden en mogelijkheden tot vormen van breed evalueren.
- Het leerplan MEAV biedt opportuniteiten tot het aanbieden van projecten over de modules heen. Zo kan je denken aan een project waarin het werken rond sociale rechtvaardigheid en (kans) armoede gekoppeld wordt aan het werken rond budgetteren of ontwikkelingen in de arbeidsmarkt en sociale zekerheid uit de module economische vorming. Of het werken rond identiteit en diversiteit biedt kansen tot een koppeling aan een opdracht m.b.t. artistieke vorming.
- Ongeacht de keuze voor de organisatie is het belangrijk om afspraken te maken over de graden heen. Meerdere doelen van deze module kennen een opbouw vanuit de eerste graad naar de derde graad

(zie Leerlijn). Er bestaat heel wat didactisch materiaal, denk aan informatieve spelen, om rond die doelen in projecten, lessen of workshops te werken. Het is aangewezen om over de graden heen na te gaan welke werkvormen het best aansluiten bij de beginsituatie van de leerlingen. Wanneer werkvormen kansen bieden tot verdieping, voorkom je een gevoel van herhaling bij de leerlingen.

- Sommige onderdelen van het leerplandoel zijn weergegeven in oranjebruin en Italic. Dit betekent dat die onderdelen aan bod kwamen in de eerste graad.

3.5.1 Voor de module maatschappelijke vorming kan je denken aan volgende projecten

- Relationale vorming:
 - LPD 1, 4 en 5
- Diversiteit en samenleven:
 - LPD 1 tot en met 4, 7
 - Er zijn heel wat creatieve werkvormen mogelijk. Je kan leerlingen of ouders met een andere etnisch-culturele achtergrond betrekken: etnische dans of percussie, henna schilderen, kookactiviteiten, yoga, theeceremonie, rappen ... Samenwerken met OKAN-leerlingen of met de module artistieke vorming kan verrijkend zijn.
- Solidariteit en armoede
 - LPD 8
 - Samenwerken met pastoraal in het kader van welzijnszorg of broederlijk delen.
 - Een bezoek aan een asielcentrum, armoedeorganisatie of Kringwinkel kan leerlingen verrijken.

3.5.2 Voor de module economische vorming kan je denken aan volgende projecten

- Consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten
 - LPD 1, 2, 3
 - Je kan workshops organiseren rond financiële educatie waarbij je educatief lesmateriaal (video's, spellen, interactieve tools, simulatoren, quizzes ...) kan inzetten van organisaties zoals Wikifin, Financial Literacy @ School ...
- De werking van markten
 - LPD 5
 - Je kan een expert economie, bv. een leraar economie die vertrouwd is met micro-economische thema's, uitnodigen voor een gastcollege rond prijsvorming en marktmechanismen. Daarbij is er aandacht voor de beginsituatie van de leerlingen: voorkennis, studierichting of studiedomein, interessegebied ...

3.5.3 Voor de module artistieke vorming kan je denken aan volgende projecten

Je kan verschillende kunstprojecten uitwerken in je school. Door te beschouwen, creëren en reflecteren binnen de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#) (audiovisuele media, beeld, dans, muziek of woord/drama) groeit de leerling in cultureel bewustzijn en culturele expressie.

Bij het uitwerken van projecten sta je best stil bij

- de wijze waarop je ervoor kan zorgen dat het delen, aanwenden en verhogen van de expertise tussen leraren en een eventuele externe partner tot stand kan komen;

- de manier waarop je tegemoet komt aan de specifieke context van jouw school;
- de mate waarin je het beschouwen, creëren en reflecteren aan bod laat komen en laat samengaan.

Leerlingen kunnen een theatervoorstelling, tentoonstelling, concert ... bijwonen. Het is belangrijk om daar opdrachten aan te koppelen die inzetten op beschouwen, creëren en reflecteren.

4 Leerplandoelen

4.1 Maatschappelijke vorming

4.1.1 Identiteit en diversiteit

LPD M1 De leerlingen lichten toe hoe in een *diverse* samenleving persoonlijke identiteiten zich verhouden tot meerdere groepsidentiteiten.

Samenhang tweede graad: II-God-d P4, PP108, Om1, 7, OmP187, ILC 8, 10, 11; II-God-a P4, PP108, Om1, 7, OmP187, ILC 8, 10, 11; II-Ned-da LPD 15; II-NedS-da LPD 17

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leren leerlingen dat persoonlijke identiteit meervoudig (gelaagd) is en zich ontwikkelt door en in relatie met anderen en doorheen tijd en ruimte (dynamisch). Meerdere aspecten van persoonlijke identiteiten komen aan bod zoals lichamelijke, mentale, sociale, culturele aspecten met aandacht voor gender, seksuele voorkeur, levensbeschouwing, sociale achtergrond enz. Men heeft oog voor de diversiteit in de samenleving. Leerlingen leren vanuit de focus op gezondheid de mens benaderen vanuit een totaalvisie (mensbeeld).

- ✓ De leerlingen leren de wisselwerking zien tussen groepsidentiteiten en de persoonlijke identiteitsontwikkeling.
Aspecten van de identiteit van verschillende sociale groepen in de diverse samenleving komen aan bod zoals bv. subculturen, gender-gerelateerde, socio-economische of levensbeschouwelijke groepen. Je kan denken aan groepen op basis van taal, kledij, het hebben van een rolmodel, lichaamsversiering, muziek, leeftijd (cohort), gender, geaardheid (LPD 5), vrijetijdsbesteding, interesses, sociale achtergrond, woonplaats, (etnische) afkomst, religie ...
- ✓ Omdat leden van een sociale groep bepaalde visies op mens en wereld delen, handelen en denken ze vaak vanuit eenzelfde referentiekader. Een doordachte en samenhangende voorstelling van wat het betekent mens te zijn en de wereld waarin we leven staat niet los van opvattingen over identiteit. De leerlingen krijgen zo inzicht in de concepten mens- en wereldbeeld. Vanuit ons vormingsconcept gaan we uit van een holistische visie op de mens als persoon in relatie met zichzelf, de ander, de wereld en God. Vanuit onze christelijke traditie worden we opgeroepen verantwoordelijkheid te dragen (duurzaamheid) voor de wereld om ons heen (schepping – wereldbeeld).
- ✓ Vanuit het concept van de katholieke dialogeschool ervaren leerlingen dat wanneer ze vanuit hun eigen zijn (identiteit) op een kritische en open wijze echt in dialoog gaan met de ander (eigen sociale groep of andere), dat het respect en de fierheid voor de eigen identiteit versterkt, maar die ook in vraag stelt. Zo worden ze

uitgedaagd om als persoon te blijven groeien in het respectvol en gastvrij samenleven met anderen (LPD 2).

- ✓ Vanuit aandacht voor de doelen die betrekking hebben op relationele en seksuele vorming (LPD 4, 5) kan het zinvol zijn om opnieuw aandacht te besteden aan respect voor aspecten van identiteit zoals gender, seksuele voorkeur en seksuele geaardheid.
- ✓ Vanuit de samenhang met LPD 3 kan je met leerlingen reflecteren over hoe sociale groepen vanuit een bepaald mens- en wereldbeeld kijken naar persoonlijke aspecten van identiteit en hoe je op vooroordelen of groepsdruk kan reageren wanneer je ermee wordt geconfronteerd. Het is belangrijk om niet te focussen op één bepaalde sociale (culturele) groep. Werken met voorbeelden uit de actualiteit kan zinvol zijn. Je kan denken aan de kijk van mensen vanuit gender en geaardheid, religie, huidskleur en etniciteit, alt right, de 'woke' beweging ... in relatie tot herkenning en engagement.

LPD M2 De leerlingen vergelijken eigenschappen van verschillende vormen van samenleven in een diverse samenleving met aandacht voor de voordelen en uitdagingen ervan.

Samenhang tweede graad: II-God-d O1, 2, OP167, OP172, OI180, OI186, Om1, OmP194, OmC197, OmC199, ILC 19, 22; II-God-a O1, 2, OP167, OP172, OI180, OI186, Om1, OmP194, OmC197, OmC199, ILC 19, 22

Samenhang eerste graad: In de eerste graad ontdekken leerlingen hoe diversiteit in de eigen klas- en leefomgeving kansen geeft en uitdagingen biedt voor het samenleven.

- ✓ Naast eigenschappen van verschillende vormen van samenleven op macroniveau, kan je ook aandacht hebben voor eigenschappen van vormen van samenleven op micro- en mesoniveau, bv.
 - op microniveau: verschillende gezinsvormen, woonvormen;
 - op mesoniveau: verenigingen, organisaties ...;
 - op macroniveau: eigenschappen van samenleven van sociale groepen zoals multiculturalisme, monoculturalisme, integratie, assimilatie, inclusie, exclusie.
- ✓ Vanuit inzicht in groepsidentiteiten en vormen van samenleven leer je leerlingen onderscheid maken in:
 - voordelen van samenleven en samenwerken in diversiteit zoals persoonlijke en culturele verrijking, uitwisseling van ideeën, economische uitwisseling;
 - uitdagingen zoals positief omgaan met verschil: meningsverschillen, verschillende belangen, verschillende referentiekaders; het omgaan met het risico van groepsdenken en uitsluiting.
- ✓ In functie van het ontkrachten van stereotypes en vooroordelen bij leerlingen (LPD3) is het belangrijk om als leraar over correcte en recente data en methodieken te beschikken om erover met leerlingen in gesprek te gaan.

LPD M3 De leerlingen hanteren aangereikte strategieën om met **vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik** en **groepsdruk** om te gaan.

Samenhang tweede graad: II-God-d G3, GI159, ILC18, 23, 24; II-God-a G3, GI159, ILC 18, 23, 24; II-Ned-da LPD 15; II-NedS-da LPD 17

Samenhang eerste graad: Leerlingen leren in de eerste graad de mechanismen van vooroordelen, stereotypering en groepsdruk toelichten. Leerlingen leren ook strategieën demonstreren om respectvol te reageren bij pest- en uitsluitingsgedrag.

- ✓ Je kan denken aan strategieën zoals zich informeren, kwesties bespreekbaar maken, negatieve aspecten benoemen (feedback) als het inzetten van sociale vaardigheden. De vaardigheden die werden aangeleerd of inge oefend in het kader van LPD 4 en het Gemeenschappelijk funderend leerplan kan je hier toepassen, bv. mediawijsheid en bewustzijn van 'gekleurd' nieuws, scepsis in informatieverwerking en -verwerking, omgaan met pesten
- ✓ Je kan met leerlingen werken vanuit situatieschetsen (actualiteit).

LPD M4 De leerlingen hanteren **vaardigheden om respectvol en gastvrij om te gaan met individuen** en groepen in een **diverse samenleving met aandacht voor gemeenschappelijke afspraken**.

Samenhang tweede graad: II-God-d O1, 7, OP167, OP172, Om1, 2, OmP187, OmP194, ILC 12, 14,17, II-God-a O1, 7, OP167, OP172, Om1, 2, OP187, OmP194, ILC 12, 14, 17; ; II-Ned-da LPD 13; II-NedS-da LPD 15; II-Eng-da LPD9; II-Fra-da LPD9

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leren de leerlingen vaardigheden hanteren om zowel in formele als informele relaties constructief met anderen om te gaan in een diverse samenleving. Volgende vaardigheden komen aan bod: afstemmen op de ander en de situatie; aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag stellen; grenzen stellen en bewaken; leefregels en afspraken naleven; zich inleven in de situatie en de ander (empathie); in dialoog gaan met anderen en doelgericht communiceren (beperkt tot strategieën aangeleerd in Nederlands). De leerlingen leren ook in gesimuleerde situaties strategieën demonstreren om tot constructieve oplossingen voor conflictsituaties te komen.

- ✓ In de tweede graad krijgt het inzetten van sociale en communicatieve vaardigheden in relationele contexten (intieme relaties – samenhang LPD5) en in conflictsituaties een bijzondere focus. Aandacht voor verschillen tussen mensen, de betekenis en het belang van integriteit in het omgaan met anderen en het belang van het maken en naleven van (gemeenschappelijke) afspraken zijn hierbij fundamenteel.
- ✓ Bij het belang van gemeenschappelijke afspraken kan je aandacht hebben voor het participatieve aspect, waarden en normen, respect voor richtlijnen of regels, morele regels (samenhang LPD 7).... Klassituaties bieden mogelijkheden om aandacht te hebben voor het ontwikkelen van gemeenschappelijke afspraken.
- ✓ Vanuit het belang van sociale en communicatieve vaardigheden in relaties blijft aandacht voor het toepassen en inoefenen van de geleerde vaardigheden belangrijk. Zowel in functie van het omgaan met sociale groepen als in het omgaan met personen in vriendschaps- of intieme relaties kan je blijven inzetten op reflectievaardigheden, het leren innemen van meerdere perspectieven, het geven

van feedback a.d.h.v. aangereikte feedbacktechnieken, het omgaan met emoties en emoties bespreekbaar maken, het aangeven en bewaken van grenzen, assertiviteit...

LPD M5 De leerlingen analyseren aspecten van relationele en seksuele integriteit en weerbare reacties op handelingen die ermee in strijd zijn met aandacht voor

- **het belang van sociale en communicatieve vaardigheden;**
- **verschillende emoties van verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet;**
- **verschillende verwachtingen;**
- **soorten relaties: een huwelijk, een losse, vaste of open relatie.**

Samenhang algemene vorming: II-God-d G1, GI161, GI166, Om1, OmP187, OmP189, Oml202, Oml205, O1, 2, 7

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leren de leerlingen respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag, seksuele gezondheid en integriteit, seksuele ontwikkeling en veranderingen in de puberteit. Er is aandacht voor het durven verwoorden van de eigen emotionele kwetsbaarheid en het bewaken van de eigen fysieke en mentale grenzen.

- ✓ Je kan werken aan de hand van concrete situaties eigen aan de leefwereld van de jongeren of uit de actualiteit waarin respect voor de diversiteit van mensen centraal staat.
- ✓ Vanuit de visie op relationele en seksuele vorming (RSV) op school kan je werken rond het belang van intimiteit en de verschillende emoties en verwachtingen die jongeren hebben in hun relaties (diversiteit tussen mensen). Je kan denken aan emoties zoals verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet en aan verwachtingen bij vriendschap, verliefdheid of bij de eerste seksuele ervaring.
- ✓ Bij de analyse van situaties kan je wijzen op het belang van sociale en communicatieve vaardigheden in relaties. Het inzetten op sociale en communicatieve relaties (LPD 4) is belangrijk bij het uitbouwen van gezonde relaties.
- ✓ Bij het analyseren van situaties kan je aandacht besteden aan andere elementen die aan bod kwamen in de vorige doelen zoals verschillende vormen van samenleven, persoonlijke aspecten van identiteit zoals gender, seksuele geaardheid, genderrollen, gendergelijkheid ...
- ✓ Vanuit respect voor de leefwereld van de jongere en voor de visie op relationele en seksuele vorming (RSV) op school is het zinvol om stil te staan bij verschillende soorten relaties en de kansen en mogelijke valkuilen in deze vormen van relaties (samenhang LPD 1, 2, 5).
- ✓ Bij voorbeelden van situaties die in strijd zijn met de relationele en seksuele integriteit kan je denken aan onrealistische verwachtingen door beeldvorming, sociale druk, sexting, gebruik van verslavende middelen, loverboys... Leerlingen in de tweede graad zijn daar vatbaar voor (kwetsbaarheid).
- ✓ Bij mogelijke weerbare reacties kan je denken aan sociale en communicatieve vaardigheden zoals grenzen stellen en bewaken, aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag, negatieve kwesties bespreekbaar maken ... (LPD 3, 4)

- ✓ Je kan leerlingen actuele voorbeelden laten analyseren met behulp van het [vlaggensysteem](#) en de [zes criteria van integriteit](#).

LPD M6 De leerlingen onderscheiden oorzaken van verslavingen en gevolgen ervan voor betrokkenen en hun directe omgeving met aandacht voor

- **combigebruik van middelen;**
- **leeftijdsspecifieke sociale en wettelijke normen en grenzen.**

Samenhang eerste graad: Leerlingen leren positieve en negatieve effecten van mogelijke verslavende handelingen en middelen op zichzelf en hun directe omgeving onderscheiden. Daarbij was er aandacht voor het ontstaan van verslavingen, factoren die verslaving bepalen, gradaties van verslavingen en de beschikbare hulpverlening.

- ✓ De problematiek van verslaving, zowel de middelen als mogelijke verslavende handelingen, kwam aan bod in de eerste graad. In de tweede graad is het voldoende om te focussen op de gevaren van combigebruik. Daarnaast is het belangrijk dat jongeren leren wat wettelijk mag en kan. In relatie tot LPD 7 kan je met jongeren vanuit actuele situaties reflecteren over sociale en morele regels aangaande deze problematiek.
- ✓ Je kan dit doel uitwerken vanuit het gezondheidsbeleid van de school, bv. via een project.

4.1.2 Recht en sociale rechtvaardigheid

LPD M7 De leerlingen lichten vanuit een voorbeeld uit het jeugdrecht het belang van rechtsregels, rechtspraak en rechtsprocedures voor de samenleving toe met aandacht voor het onderscheid tussen rechtsregels en morele regels.

Samenhang tweede graad: II-Ges-da LPD26

- ✓ Je kan aan de hand van een actueel voorbeeld uit het jeugdrecht de betekenis van de verschillende begrippen en het belang van rechtsregels, rechtspraak en rechtsprocedures toelichten. Het verloop en het volgen van een actuele rechtszaak komen in de derde graad aan bod.
- ✓ Steunpunt Mens en samenleving heeft een website (Jeugdrecht.be) die een bron is van praktische, betrouwbare en relevante informatie over jeugdrecht en de rechtspositie van de minderjarige in de jeugdhulp. Als leraar vind je artikels over jeugdrecht. Elk artikel vertrekt vanuit een praktijksituatie. Aan de hand van de praktijksituatie licht men de actuele wetgeving toe en geeft men een antwoord op de praktijksituatie. Dat geeft je achtergrond voor het bereiken van dit doel.
- ✓ Je kan dit doel uitwerken vanuit een inhoudelijke workshop gekoppeld aan de actualiteit of aan een project(dag) rond diversiteit of samenleven. Inspiratie vind je bij het JAC, kinderrechtencommissariaat ... Je kan ook een advocaat of bemiddelaar in jeugdhulp uitnodigen in de klas.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang zien met LPD4: respectvol en gastvrij omgaan met anderen op basis van gemeenschappelijke afspraken vooronderstelt een respect

voor waarden, normen en morele regels van de ander(en). Wanneer je werkt rond het onderscheid tussen morele regels en rechtsregels kan je daarop voortbouwen.

LPD M8 De leerlingen lichten *sociale rechtvaardigheid* en onrechtvaardigheid toe aan de hand van concrete voorbeelden rond (kans)armoede met aandacht voor

- **welvaartsstaat;**
- **dimensies van ongelijkheid en ongelijke toegang tot basisbehoeften en macht;**
- **armoedebestrijding;**
- **sociale zekerheid.**

Samenhang tweede graad: II-God-d Om 1; II-God-a Om 1; II-Ges-da LPD 30

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leren de leerlingen over sociale rechtvaardigheid en ontwikkelen inzichten in de inkomsten en uitgaven van de overheid in functie van het herverdelingsmechanisme.

- ✓ In de tweede graad ligt de focus op (kans)armoede en de bestrijding ervan als een illustratie van sociale (on)rechtvaardigheid in onze welvaartsstaat. Vanuit het belang van sociale rechtvaardigheid en solidariteit wordt bv. verder ingegaan op het recht en de toegang tot zorg, onderwijs, wonen, vrije tijd ... (basisbehoeften en ongelijke toegang). Sociale zekerheid kan je benaderen vanuit het perspectief van de herverdelende werking van het solidariteits- en verzekeringsprincipe (eerste graad).
- ✓ Bij dimensies van ongelijkheid en ongelijke toegang tot macht kan je denken aan etniciteit, sociaaleconomische status of gender en het belang van gelijke kansen voor iedereen.
- ✓ Vanuit een link met het Gemeenschappelijk funderend leerplan, kan je met dit leerplandoel een solidariteitsactie of sociale actie op schoolniveau ondersteunen en onderbouwen. Zo ervaren leerlingen het belang van solidariteit in de samenleving. Denk aan projecten zoals Welzijnszorg, VIA Don Bosco, Voedselbanken, welzijnsschakels ...
- ✓ Je kan dit doel verdiepen door te focussen op wereldwijde solidariteit en de Noord-Zuid problematiek. Je kan hierbij denken aan samenwerking met OKAN, NGO's, een solidariteitsactie ...

4.2 Leerplandoelen Economische vorming

4.2.1 Consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten

LPD E1 De leerlingen analyseren de totale kostprijs van aankopen rekening houdend met

- **kortingen;**
- **eenmalige en terugkerende kosten;**
- **het jaarlijks kostenpercentage en aflossingen bij een consumentenkrediet.**
- ★ **basisverplichtingen van koper en verkoper bij het sluiten van een koopcontract**

Samenhang eerste graad: In de eerste graad wordt rente in verband gebracht met begrippen zoals sparen en schuld. In de tweede graad ligt de focus op het begrip jaarlijks kostenpercentage dat alle kosten van een krediet weergeeft, waaronder de rentekost.

- ✓ De leerlingen houden niet alleen rekening met de geadverteerde aankoopprijs en kortingen, maar nemen ook bijkomende kosten zoals eenmalige kosten (inschrijving motorvoertuig, ...) en terugkerende kosten (abonnement, verzekering ...) mee bij het berekenen van de werkelijke kostprijs van hun aankoop. Indien een financiering zich opdringt moet er nog verder gekeken worden: wat is het jaarlijks kostenpercentage van het consumentenkrediet? Het is raadzaam om je te beperken tot de verkoop op afbetaling.
- ✓ In functie van het koopcontract komen de basisverplichtingen levering, betaling en vrijwaring tegen verborgen gebreken en uitwinning aan bod. Daarbij is het interessant leerlingen te wijzen op bepaalde gevolgen van het sluiten van een koopovereenkomst: het verlies of beschadiging na de koop maar vóór de levering is voor de koper, want hij is eigenaar. Ook het onderscheid tussen eigendom en bezit kan geduid worden.
- ✓ Je kan vertrekken vanuit concrete voorbeelden uit de media, bv. advertentie voor een wagen of laptop met bijhorend voorstel tot financiering. Je kan leerlingen laten becijferen wat de meerprijs is als daarvoor een financiering wordt afgesloten.

LPD E2 De leerlingen maken in gesimuleerde situaties bewuste budgettaire keuzes bij aankopen.

- ★ Bij het uitwerken van gesimuleerde situaties hou je rekening met
 - het belang van sparen, spaarvormen;
 - noodzakelijkheid en duurzaamheid van een aankoop;
 - terugbetalingscapaciteit.

Samenhang eerste graad: In de eerste graad is het verwerven van inzicht in begrippen als inkomsten en uitgaven, sparen en rente noodzakelijk om doordachte budgettaire keuzes te kunnen maken. In de tweede graad stellen leerlingen zich de vraag of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn, en of deze wel passen in hun persoonlijk budget en het budget van hun ouders, zeker als een financiering noodzakelijk is.

- ✓ De leerlingen houden bij hun keuzes ook rekening met eventuele bijkomende kosten. Terugkerende kosten zoals een abonnement hebben immers een invloed op de vaste uitgaven binnen een budget, wat betekent dat die aankopen goed overwogen moeten worden.
- ✓ In functie van een nieuwe financiering is voorzichtigheid de regel: laten de maandelijke vaste inkomsten en uitgaven binnen het gezinsbudget toe om een extra lening af te lossen en is dat verenigbaar met de terugbetalingscapaciteit?
- ✓ Budgettaire keuzes dienen steeds in een tijdsperspectief geplaatst te worden: zo kunnen korte termijn inkomsten (bv. loon studentenwerk) lange termijn uitgaven (bv. toekomstige uitgaven voor een scooter of wagen) mogelijk maken.
- ✓ Bij het maken van bewuste budgettaire keuzes mogen spaardoelstellingen niet uit het oog verloren worden. Binnen dit kader kunnen de spaarrekening en

termijnrekening als spaarvormen aan bod komen. Ook het belang van maandelijks sparen kan geduid worden.

- ✓ Inzicht in het belang van administratiebeheer en bewaren van documenten zijn inherent aan budgetbeheer. Het is belangrijk dat leerlingen documenten zoals een koopcontract, factuur of verzekeringspolis in eerste instantie begrijpen en het belang inzien van de (digitale) bewaring ervan. Ook het garantiebewijs in functie van de wettelijke en commerciële garantie mag niet in dit lijstje ontbreken.
- ✓ Dit leerplandoel zie je in samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan: leerlingen weten dat ze met hulpvragen terecht kunnen bij instanties voor advies, hulp en bescherming zoals het JAC en CAW die heel wat informatie, tips en tools ter beschikking stellen in verband met thema's zoals geld.
- ✓ Dit leerplandoel kan je in samenhang zien met LPD E1 en realiseren via een project:
 - Een bezoek aan het interactief belevingscentrum van Wikifin: aan de hand van digitale tools leggen de leerlingen een traject af. Ze werken afwisselend individueel, in groepjes van vier of samen met de hele klas onder begeleiding van een animator. Tijdens het parcours ontwikkelen de leerlingen inzichten om bewust financiële en consumptiekeuzes te maken.
 - De week van het Geld
 - Initiatieven van BudgetInzicht-samenwerkingsverbanden: hun preventieaanbod rond schuldenproblematiek richt zich ook tot jongeren van de tweede graad.

LPD E3 De leerlingen onderscheiden verantwoordelijkheid, aansprakelijkheid en gevolgen bij een schadegeval op basis van een aangifteformulier.

★ Verzekeringscontract, franchise

Samenhang algemene vorming:

- ✓ Het is belangrijk dat leerlingen nadenken over hun verantwoordelijkheid als een schadegeval zich voordoet: wie iemand anders schade berokkent, is ervoor aansprakelijk. (BW, art 1382)
- ✓ Bij een verzekering zijn minstens twee en maximaal drie partijen van belang: de verzekeringsnemer, de verzekerde en begunstigde. De verzekeringsmaatschappij of verzekeraar biedt het verzekeringscontract aan.
- ✓ Het is raadzaam om volgende verzekeringsproducten al naar gelang het motief om zich te verzekeren ter sprake te brengen: zaakschade- of goederenverzekeringen, aansprakelijkheidsverzekeringen, kosten- of personenverzekeringen. Die begrippen kunnen geïllustreerd worden met voorbeelden die ook aansluiten bij de leefwereld van jongeren zoals familiale verzekering, verzekering voor bromfiets of een hospitalisatieverzekering. Je kan ook wijzen op de Wet aansprakelijkheid motorvoertuigen (art 29bis) die alle zwakke gebruikers recht geeft op een vergoeding van hun lichamelijke schade (incl. kledischade) indien een voertuig betrokken is.
- ✓ Bij de realisatie van dit leerplandoel kan je de link leggen met LPD E4 en de verplichte verzekering Arbeidsongevallen ter sprake brengen die werknemers en jobstudenten vergoedt bij een arbeidsongeval.

LPD E4 De leerlingen bespreken de voordelen van het werken met een studentenovereenkomst met aandacht voor basisrechten en -plichten van werkgever en werknemer.

Samenhang eerste graad: Leerlingen verwerven in de eerste graad inzicht in de begrippen belastingen- en sociale zekerheidsbijdragen.

- ✓ Er zijn verschillende soorten arbeidsovereenkomsten, naargelang de duur of aard van de verrichte arbeid. Het is raadzaam om even stil te staan bij het begrip “contract”. De studentenovereenkomst is een specifieke vorm van een arbeidsovereenkomst. Je kan de leerlingen wijzen op het feit dat een schriftelijke overeenkomst bij studentenarbeid verplicht is.
- ✓ Elementaire kennis van basisrechten en -plichten met aandacht voor welzijn en veiligheid op het werk is noodzakelijk om mistoestanden te voorkomen. Je kan de leerlingen wijzen op een aantal verplichtingen die werkgevers moeten in acht nemen, ook bij studentenwerk zoals het respecteren van minimumlonen en rusttijden en beperkingen m.b.t. nachtwerk. Zo moet ook de loonbrief of loonfiche bij elke loonbetaling aan de werknemer bezorgd worden.
- ✓ Het brutoloon vermeld in de studentenovereenkomst verschilt van het nettoloon dat een werknemer ontvangt. Bij de realisatie van dit leerplandoel heb je aandacht voor het feit dat bij studentenwerk andere regels van toepassing zijn wat betreft sociale en fiscale afhoudingen. Dat kan je aantonen aan de hand van een loonbrief van een werknemer na het afstuderen en een student.
- ✓ Bij de realisatie van dit leerplandoel kan je de link leggen met LPD E3: zo is de verplichte verzekering Arbeidsongevallen een voorbeeld van een personenverzekering.
- ✓ Dit leerplandoel zie je in samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan: leerlingen weten dat ze met hulpvragen terecht kunnen bij instanties voor advies, hulp en bescherming zoals het JAC en CAW met deskundig advies rond het werken als jobstudent.

4.2.2 De werking van markten

LPD E5 De leerlingen verklaren hoe prijzen tot stand komen op de productmarkt.

- ✓ Bij de realisatie dit leerplandoel kan je prijsvorming door de wisselwerking van vraag en aanbod eerder intuïtief aanleren vanuit een grafische voorstelling.

4.3 Leerplandoelen Artistieke vorming

Leerlingen groeien in [kunst](#) door te beschouwen, te creëren en te reflecteren. De bouwstenen, materialen en technieken van de gekozen [artistieke vorm](#) (audiovisuele media, beeld, dans, muziek, woord/drama) zijn hun tools.

4.3.1 Beschouwen

LPD A1 De leerlingen drukken hun interesse voor kunst- en cultuuruitingen uit met aandacht voor de rol van empathie, aantrekkingskracht en respect.

Samenhang algemene vorming: II-Eng-da LPD 7; II-Fra-da LPD 7

- ✓ Het uitdrukken kan op diverse manieren gebeuren:
 - via woorden: mondeling of schriftelijk toelichten;
 - via symbolen, emoticons, kleurencodes, graadmeter ...;
 - expressief via artistieke vormen zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama;
 - door een verzameling van foto's, folders, brochures, geluidsopnames, videofragmenten ... van favoriete werken aan te leggen;
 - ...
- ✓ 'Inter-esse' betekent ertussen staan, te midden van kunst staan. Je kan met leerlingen nagaan waar hun interesse naartoe gaat en wat kunst met hen doet. Je kan daarbij aandacht besteden aan de gedachten, gevoelens en voorkeuren van de leerlingen.
- ✓ De culturele context bepaalt mee de interesse van de leerlingen:
 - de ervaringen die leerlingen buiten de school opgebouwd hebben (bv. in het deeltijds kunstonderwijs, opvoeding, culturele context)
 - de kunst en cultuur waar leerlingen vanuit hun (sub)cultuur mee vertrouwd zijn (bv. muziek, films) ...

De lessen artistieke vorming bieden kansen om leerlingen te begeleiden in het ontwikkelen van hun culturele identiteit: wie zijn ze, wat zijn hun culturele voorkeuren en hoe ontwikkelen die?
- ✓ Naast de link met de basisleerplannen Engels en Frans D/A-finaliteit is er ook een link met een gelijkaardig doel in de specifieke leerplannen Engels en Frans D/A-finaliteit.

LPD A2 *De leerlingen tonen interesse voor elkaars kunst- en cultuuruitingen.

Samenhang eerste graad: De leerlingen leren in de eerste graad open staan voor kunst van eigen en andere culturen (I-ArVo-ab LPD 5; I-Bee-ab LPD 5; I-Muz-ab LPD 6).

- ✓ De leerlingen staan open voor elkaars artistieke creaties en het bijhorende proces. Hun eigen interesse wordt verrijkt en versterkt in dialoog met medeleerlingen en leraar.
- ✓ Leerlingen tonen empathie en respect voor elkaars kunst- en cultuuruitingen en gaan om met hun gevoelens van aantrekkingskracht ... Je kan daarbij een link leggen met LPD A1.

LPD A3 De leerlingen tonen aan dat ze onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen op verschillende manieren kunnen waarnemen en interpreteren.

★ Multiperspectiviteit.

Gelaagdheid van interpretaties.

Samenhang eerste graad: De leerlingen zijn vanuit de eerste graad vertrouwd met onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen (I-ArVo-ab LPD 2; I-Bee-ab LPD 2; I-Muz-ab LPD 2).

- ✓ De tweede graad zoomt in op kunst als communicatiemiddel: de weg van de zender naar de ontvanger of omgekeerd, context ...
 - ✓ De leerlingen interpreteren onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen. Ze ondervinden dat je vanuit meerdere standpunten naar kunst en cultuur kan kijken en luisteren (multiperspectiviteit):
 - vanuit het standpunt van de kunstenaar, uitvoerder, luisteraar, toeschouwer, curator/samensteller, suppoost/museumbewaker, decorbouwer, klankman, tekstschrijver, criticus in de pers, roadie, kunsthandelaar, opdrachtgever ...;
 - vanuit tijds- en ruimteperspectieven. Bv. elkaars culturele achtergrond, iemand aan het hof van Louis XIV, teletijdmachine, kunst uit andere plaatsen, subculturen ...;
 - vanuit verschillende artistieke vormen. Hoe worden onderwerp en bedoeling uitgedrukt via een andere artistieke vorm?
- Daarbij kan je leerlingen laten wisselen van perspectief. Ze leren zich inleven in verschillende standpunten bv. via rollenspel.
- ✓ Door leerlingen referentiekaders te geven, leren ze anders kijken en luisteren. Zo kan door het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen appreciatie ontstaan voor iets wat leerlingen in eerste instantie misschien niet aantrekt of zelfs afstoot.
 - ✓ Er zijn meerdere manieren om naar kunst te kijken (gelaagdheid). Artistiek werk bestaat uit verschillende lagen zoals de vertellende laag, de esthetische laag, de technische laag, de verbindende laag (met andere artistieke werken, de geschiedenis, jezelf ...). Door de lagen te analyseren, leren ze het werk begrijpen en plaatsen en ontdekken ze dat er overeenkomsten en verschillen in interpretaties zijn.

LPD A4 De leerlingen analyseren hoe onderwerp, bedoeling, vormgeving en expressie elkaar onderling beïnvloeden in kunst.

- ★ Invloed van waarden, normen en gewoontes.

Samenhang eerste graad: In de eerste graad onderzoeken de leerlingen aan de hand van aangereikte criteria hoe bouwstenen, onderwerp en bedoeling van kunst elkaar onderling beïnvloeden (I-ArVo-ab LPD 4; I-Bee-ab LPD 4; I-Muz-ab LPD 4).

- ✓ Het analyseren kan op verschillende manieren gebeuren zoals vergelijkend kijken of luisteren, de context van het kunstwerk zien, vaktaal (bouwstenen, materialen en technieken) gebruiken vanuit het beschouwen en creëren, analyseren hoe en waarom artistieke stijlen ontwikkelen en interageren ...

4.3.2 Creëren

LPD A5 De leerlingen creëren artistiek werk vanuit hun verbeelding.

- ★ Koppelen van eigen onderwerp en bedoeling aan vormgeving (bouwstenen, materialen en technieken).

Hanteren van enkele (basis)technieken van de gekozen artistieke vorm(en).

Artistiek proces.

Samenhang algemene vorming: II-Ned-da LPD 12; II-Eng-da LPD 11; II-Fra-da LPD 11

Samenhang eerste graad: In de eerste graad creëren leerlingen vanuit hun verbeelding in functie van een afgebakende opdracht (I-ArVo-ab LPD 12; I-Bee-ab LPD 12; I-Muz-ab LPD 14). Ze gebruiken daarvoor strategieën die het creatief denken stimuleren (I-ArVo-ab LPD 16; I-Bee-ab LPD 16; I-Muz-ab LPD 18) en hanteren basistechnieken van diverse artistieke vormen (I-ArVo-ab LPD 14; I-Bee-ab LPD 14; I-Muz-ab LPD 10).

- ✓ Voorzie een divers aanbod aan bouwstenen, materialen en technieken. Je kan leerlingen daaruit laten kiezen. Keuzemogelijkheden versterken de motivatie.
- ✓ In functie van het artistiek proces, kan je leerlingen gebruik laten maken van
 - strategieën voor divergent en convergent denken;
 - variëren in en combineren van bouwstenen;
 - ...
- ✓ Je kan dit leerplandoel vanuit de specificiteit van de studierichting contextgericht inkleuren.
- ✓ Naast de link met het basisleerplan Nederlands D/A-finaliteit is er ook een link met een gelijkaardig doel in het specifiek leerplan Nederlands D/A-finaliteit.

4.3.3 Reflecteren

LPD A6 De leerlingen drukken uit hoe kunst- en cultuuruitingen hun gedachten, gevoelens en gedrag beïnvloeden.

Samenhang algemene vorming: II-Ned-da LPD 10; II-Eng-da LPD 10; II-Fra-da LPD 10

Samenhang eerste graad: In de eerste graad leren leerlingen hun gedachten en gevoelens bij het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen uitdrukken (I-ArVo-ab LPD 9; I-Bee-ab LPD 8; I-Muz-ab LPD 9).

- ✓ In de tweede graad willen we leerlingen laten inzien welke invloed de interactie tussen de ervaring van de zintuiglijke waarneming, de eigen gedachten en eigen gevoelens bij het beschouwen van kunst- en cultuuruitingen kan hebben op hun gedrag. Door vorm te geven aan dit inzicht kunnen ze er zelf en ook met anderen over reflecteren.
- ✓ Door artistieke processen te doorlopen en over kunst en cultuur te praten krijgen leerlingen meer inzicht in hoe ze in de wereld staan: hoe ze communiceren, hoe ze vormgeven, hoe en wat ze (des)appreciëren, hoe ze verbinding opzoeken, hoe ze beïnvloed worden ...
- ✓ Het uitdrukken kan op diverse manieren gebeuren:
 - via woordelijk toelichten;
 - via symbolen, emoticons, kleurencodes, graadmeter ... ;
 - expressief via artistieke vormen zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama;

- ...
- ✓ Naast de link met de basisleerplannen Nederlands, Engels en Frans D/A-finaliteit is er ook een link met een gelijkaardig doel in de specifieke leerplannen Nederlands, Engels en Frans D/A-finaliteit.

LPD A7 De leerlingen drukken vanuit hun creatieve ervaringen hun waardering voor vormgeving en inhoud van kunst uit.

Samenhang eerste graad: In de eerste graad uiten leerlingen hun waardering voor kunst- en cultuuruitingen vanuit hun unieke expressieve ervaringen (I-ArVo-ab LPD 18; I-Bee-ab LPD 18; I-Muz-ab LPD 20).

- ✓ Waarderen houdt naast een emotionele dimensie ook een cognitief aspect in. Leerlingen onderbouwen hun waardering met de opgebouwde kennis. Leerlingen maken daarbij gebruik van criteria zoals
 - bouwstenen, materialen en technieken;
 - koppeling van vormgeving aan onderwerp en bedoeling;
 - gebruikte artistieke vorm(en);
 - ...
- ✓ Leerlingen toetsen hun waardering voor kunst af aan verschillende perspectieven (multiperspectiviteit). Ze drukken op basis daarvan hun (des)appreciatie uit.
- ✓ Je kan leerlingen hun waardering laten uitdrukken vanuit de gelaagdheid van kunst zoals de expressieve laag, de vertellende laag, de esthetische laag, de technische laag, de verbindende laag (met andere artistieke werken, de geschiedenis, jezelf ...).

5 Lexicon

Artistiek proces

Tijdens het artistiek proces versterken beschouwen, creëren en reflecteren elkaar. Leerlingen ontwikkelen creatief vermogen in een iteratief proces waarin creatieve maak- en denkstrategieën centraal staan. Leerlingen nemen waar, interpreteren, experimenteren, werken uit, reflecteren, sturen bij, presenteren ... Creëren betekent vormgeving onderzoeken zoals diverse technieken uitproberen, materialen combineren, met bouwstenen experimenteren. Het artistiek proces veronderstelt affectieve doelen zoals doorzetten, genieten, durf tonen, fierheid tonen (naar curriculum.nu).

Artistieke vormen

In dit leerplan onderscheiden we 5 artistieke vormen: (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama. Je kan verschillende artistieke vormen combineren tot mixed arts. We gaan uit van een breed gamma aan genres: artistieke vormen uit verschillende tijden, stijlen en culturen (zie tabellen voor vormgeving).

Artistiek werk

Resultaat van artistiek creatieproces en de vormgeving waarbij de kunstenaar zijn onderwerp en bedoeling uitdrukt.

Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen

Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aankaarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren, zichzelf uiten.

Convergent

Het maken van keuzes en begrijpen waarom die gemaakt worden, het houden van de focus op de opdracht of de bedoeling, synthetiseren, groeperen, keuzes maken in functie van de uitdaging of de opdracht, selecteren, samenvoegen ...

Criteria van integriteit

Criteria van integriteit zijn aandacht voor toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passen bij de leeftijd, passen bij de context, zelfrespect... Het vlaggensysteem kan een hulpmiddel zijn om met deze criteria aan de slag te gaan.

Cultuur

Cultuur is het betekenis geven aan de werkelijkheid door in dialoog te gaan met zichzelf, de ander en de wereld. Cultuur zit dus niet zozeer 'in' de dingen. Het zijn alle processen, activiteiten en inspanningen die gericht zijn op het vormgeven en duiden van de (steeds veranderende) werkelijkheid.

Divergent

Associaties maken, brainstormtechnieken, out of the box denken, kwantitatief uiteenlopende mogelijkheden bedenken voor een probleemstelling, experimenteren ...

Diversiteit

Aandacht voor verschillende aspecten van diversiteit (identiteiten) zoals lichamelijke, mentale, sociale en culturele aspecten met aandacht voor gender, seksuele voorkeur, levensbeschouwing, sociale achtergrond, etnische achtergrond, thuistaal, lichamelijke en mentale mogelijkheden en beperkingen (inclusie)

Gelaagdheid

Gelaagdheid: verschillende betekenislagen (zoals symboliek, verhalen, opbouw ...), vanuit meerdere perspectieven (zie multiperspectiviteit), vanuit diepgang, vanuit verschillende contexten ...

Gezondheid

De WHO definieert gezondheid als een toestand van lichamelijk, mentaal en sociaal welzijn.

Integriteit

Integriteit: Van Dale duidt integriteit als onschendbaarheid, eerlijkheid, onkreukbaarheid. Iemand die integer is, bezit de persoonlijke eigenschap die inhoudt dat iemand eerlijk, oprecht en betrouwbaar is en ook zo handelt. Een integer iemand houdt vast aan zijn waarden, ook als hij onder druk wordt gezet om dit niet te doen. In een professionele relatie wordt integriteit vaak verbonden aan loyaliteit. Wanneer men echter spreekt over het respecteren of schenden van iemands fysieke, psychische of

seksuele integriteit bedoelt men iets anders. Vanuit de betekenis van het Latijnse woord 'integritas', geheel zijn, intact zijn, wijst het begrip integriteit naar "het proces waar personen voor zichzelf een comfortzone kunnen creëren waarin hun hele zijn zich op een veilige manier tegenover hun omgeving kan verhouden." (Bruno Vanobbergen, voormalig kinderrechtencommissaris).

Kunst

Kunst is een vorm van cultuur die gebruik maakt van verbeelding om onze ervaringen, gevoelens en herinneringen vorm en betekenis te geven. Dat gebeurt via diverse kunstvormen zoals klassieke kunst, etnische kunst, grafische kunst, audiovisuele kunst, hybride kunst, performance, toegepaste kunst ...

Kunst- en cultuuruitingen

Kunstuitingen is een verzamelnaam voor de 5 artistieke vormen: (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama.

Cultuuruitingen zijn gewoonten, gebruiken, traditie, religie, symbolen, rituelen ... Bijvoorbeeld: game, graffiti, kledij, landschap, religieuze feestdagen, feesten, gastronomie ...

Multiperspectiviteit

Vanuit diverse standpunten: het standpunt van de kunstenaars, standpunt van de toeschouwer, diverse stromingen, kunstvormen, tijds- en ruimteperspectieven ...

Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen

Onderwerpen zoals dromen, humor, het leven, alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, dood, rituelen.

Verbeelding

Verbeelden doet nieuwe mogelijkheden ontstaan. Het verwijst enerzijds naar een mentale actie bij het beschouwen, waarbij leerlingen fantaseren en nieuwe contexten verzinnen. Anderzijds betekent verbeelding met bekende elementen iets nieuws maken en zo dingen en situaties bedenken en scheppen. Dankzij die vaardigheid kunnen ze hun gedachten en gevoelens in een voor anderen waarneembare vorm gieten. Door gebruik te maken bouwstenen, materialen en technieken verbeelden leerlingen hun ideeën.

Vlaggensysteem

Het Sensoa Vlaggensysteem is een in Vlaanderen ontwikkelde methodiek om seksueel gedrag in te schatten en gepast te reageren.

Aan de hand van 6 criteria kan je seksueel gedrag indelen in 4 categorieën, van oké naar helemaal niet oké. Ze zijn aangeduid met verschillende kleuren vlaggen. Bij elke vlag krijg je een aangepaste reactie voorgesteld.

Waardering

Vanuit de eigenheid technische en esthetische waarde toekennen aan artistiek werk. Ook de waarde van originaliteit, variatie (cover, parodie ...), uitvoering of manier van tonen of tentoonstellen ... kunnen daarbij aan bod komen.

6 Inspiratie bij vormgeving

Vormgeving is een proces waarbij je onderzoekt hoe bouwstenen, materialen en technieken samengaan om ideeën, gevoelens, herinneringen, waarnemingen te verbeelden, verklanken, verwoorden, in beweging om te zetten ...

Onderstaande tabellen zijn inspiratietabellen. In de kunstuitingen die leerlingen beschouwen of in de creaties die ze maken, kunnen ze zoeken naar welke bouwstenen, materialen en technieken aan bod komen. Het is niet de bedoeling dat *alle* opgesomde bouwstenen, materialen en technieken gebruikt worden.

(AUDIOVISUELE) MEDIA		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIKEN
<p>STILSTAAND BEELD</p> <p>BEWEGEND BEELD</p> <p>KADER ruimtesuggestie: diepte-, voor-en achterplan kadrage: close-up, afsnijding, focuspunt, symmetrie, compositie, evenwicht standpunt: vogel-, kikker-, ooghoogteperspectief beweging: draaien, vliegen, pan, zoom, tilt afstand: beeldgrootte</p> <p>BEELDASPECTEN licht: lichtrichting, schaduw kleur: kleurtonen, contrasten vervorming</p> <p>DIALOOG</p> <p>MUZIEK</p> <p>(ACHTERGROND)GELUID</p> <p>GELUIDSEFFECTEN Speciale geluiden, volume, echo</p> <p>VERVORMING</p> <p>MONTAGE volgorde ritme gelaagdheid (meerdere sporen)</p> <p>STRUCTUUR scenario narratieve structuur beeldcompositie auditieve compositie</p>	<p>INSTRUMENTEN media-apparaten (tablet, foto-apparaat, smartphone, videocamera, mediaspeler, microfoon, geluidsopnameapparatuur) montage-software</p> <p>ONDERSTEUNENDE MATERIALEN voorwerpen licht storyboard geluidsbanken geluidsmateriaal voor Foley</p>	<p>FOTOGRAFIE opnemen, bewerken, monteren</p> <p>VIDEO (FILM) opnemen, bewerken, monteren</p> <p>AUDIO opnemen, bewerken, monteren stemmen, (achtergrond-)geluid, muziek</p> <p>COMBINATIE VAN VIDEO, AUDIO EN FOTO samenspel, synchronisatie, versterken, verzwakken, contrasteren, uitvergroten</p>

BEELD		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIKEN
<p>LIJN punt lijnsoorten: rechte, gebroken lijnen, golvende lijnen, contourlijnen... lijndijktes lijngevoeligheid lijnkarakters: gevoelig, nerveus, agressief ...</p> <p>KLEUR primaire kleuren, secundaire kleuren kleurtinten, grijswaarden aardkleuren, pastelkleuren kleurmenging: subtractieve, additieve, partitieve kleurverzadiging</p>	<p>DIGITAAL MATERIAAL foto's, video- en filmfragmenten, gsm</p> <p>NATUURLIJKE MATERIALEN hout, takken, bladeren, bessen, zand</p> <p>PAPIER EN KARTON klein, groot, divers</p> <p>PLASTISCHE MATERIALEN klei, papier maché</p>	<p>DROGE TECHNIKEN schetsen tekenen (naar waarneming, naar fantasie, functioneel ...) kleuren (potlood, stift, pastel, krijt, houtskool ...) collage</p> <p>NATTE TECHNIKEN schilderen met verf, inkt, bister, natuurlijke pigmenten (koffie, thee, bessen ...) dekkend schilderen, impasto, transparant, tamponeren, dripping, materieschildering ...</p>

<p>kleurharmonie monochromie/polychromie kleurcontrasten: warm/koud, licht/donker, complementaire kleuren kleurgebruik: expressief, symbolisch, functioneel kleurenpsychologie</p> <p>LICHT licht-donkercontrast eigen schaduw/slagschaduw licht- en schaduwwerking direct en indirect licht sfeerlicht</p> <p>VORM vormsoorten basisvorm vormcontrasten: geometrisch/ organisch, symmetrisch/ asymmetrisch, vlak/ruimtelijk vervorming: gemanipuleerde vorm (uitgetrokken, verlengd, gekneusd ...) vorm en restvorm stillering van vorm open/gesloten patroon (herhaling van vorm) samengesteld en enkelvoudig</p> <p>COMPOSITIE schikking: horizontaal /verticaal, voor/achter/ overlapping, hoog/laag werken met: ritme, beweging, herhaling, contrast soorten composities: symmetrische compositie, asymmetrische compositie, centrale compositie, diagonale compositie overalcompositie, driehoekscompositie contrast</p> <p>RUIMTE ruimtesuggestie: afsnijding, overlapping, voor- en achtergrond groot-klein, hoog-laag perspectief: horizon, lijnperspectief (1 vluchtpunt, meerdere vluchtpunten), standpunt ruimtelijke compositie via: assemblage, stapeling, wegnemen, toevoegen</p> <p>TEXTUUR textuur-weergave of stofuitdrukking vlak, ruimtelijk zacht, hard, ruw, glad, korrelig</p>	<p>SCHILDERMATERIALEN zoals waterverf, acrylverf, plakkaatverf, pigmenten (bv. tempera), inkt en bister</p> <p>SOEPELE MATERIALEN doeken, ijzerdraad, elektriciteitsdraden</p> <p>TEKENMATERIALEN tekenpotloden (hard en zacht), alcoholstiften, inkt</p> <p>VERBINDINGSMATERIAAL touw, tape, oude kousen, ijzerdraad</p> <p>WAARDEVOL KOSTELOOS MATERIAAL oude kledij, gebruiksvoorwerpen (mixers, stoelen ...), isolatiemateriaal, tijdschriften, reclameaffiches</p>	<p>GRAFISCHE TECHNIEKEN hoogdruk, diepdruk, vlakdruk, doordruk</p> <p>RUIMTELIJKE TECHNIEKEN boetseren, beeldhouwen, assemblage, constructie ...</p> <p>WERKEN MET SOEPELE MATERIALEN</p> <p>DIGITALE TECHNIEKEN fotografie, animatie, video, film, applicaties</p> <p>MIXED MEDIA</p> <p>PERFORMANCE tableau vivant, body-art</p> <p>TECHNIEKEN OM TE BESCHOUWEN kijkwijzers VTS: Visual Thinking Strategies VTR: Visual Thinking Routines (=onderzoekend beschouwen) creërend beschouwen door te schetsen, beeld te transformeren naar andere artistieke vormen of met andere artistieke vormen te verbinden.</p>
--	--	--

DANS		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p>LICHAAMSBESEF lichaam als eenheid aparte lichaamsdelen knooppunten (knie, romp, schouder ...)</p> <p>LICHAAMSHOUDING open en gesloten gebogen en recht breed versus smal symmetrisch versus asymmetrisch</p>	<p>LICHAAM lichaamsdelen knooppunten</p> <p>ONDERSTEUNENDE MATERIALEN choreografie (grafische bewegingspartituur) muziek, partituur kledij, attributen decor, omkadering audiovisuele materialen</p>	<p>VERTREKPUNT VAN BEWEGING één lichaamsdeel meerdere lichaamsdelen hele lichaam</p> <p>LICHAAMSCOORDINATIE EN -BESEF lichaamshouding bewegen met verschillende lichaamsdelen roteren: draaien met lichaamsdelen spotting: in een draai 1 focuspunt kiezen en hier snel naar terugkeren</p>

<p>BEWEGING stilstaan versus bewegen hoekig versus rond organisch versus mechanisch klein versus groot</p> <p>RUIMTE speelvlak: veel en weinig ruimte, afbakening plaats en afstand ten opzichte van anderen (formatie): voor en achter, naast, tegenover boven en onder ruimtelagen: hoog, midden, laag richtingen: links en rechts, omhoog en omlaag voor- en achterwaarts, diagonaal patronen: op de vloer, denkbeeldig in de lucht kettingfiguur</p> <p>TIJD duur: kort of lang tempo: snel of langzaam versnellen of vertragen volgorde: gelijktijdig, volgend op elkaar ritme: regelmatig versus onregelmatig accenten</p> <p>KRACHT spanning: gespannen of ontspannen spanning opbouwen of afnemen gewicht: evenwicht of uit evenwicht zwaar of licht gewichtverdeling/ steunpunten energie: sterk en zwak, leunen en steunen bewegingsstroom: gecontroleerd (kunnen stoppen) doorgaan (moeilijk stoppen) explosief of beheerst</p> <p>COMPOSITIE of STRUCTUUR herhaling, variatie, en contrast eenvoudige vormen</p>	<p>met de voeten afdrukken van de grond</p> <p>CUING ervaren van metrum en structuur in functie van beweging en dans</p> <p>CREATIEVE DANS dansimprovisatie verhalende dans dansexpressie</p> <p>DANS ONTWERPEN danspartituur bewegingsreeks</p> <p>GESTRUCTUREERDE DANS bewegingsreeks volksdans: folkloredans, werelddans, boombal dansstijlen: moderne dans, jazzdans, klassieke dans</p> <p>DANS BELUISTEREN EN KIJKEN luister- en kijktechnieken via: bouwstenen, adjectievenlijsten luister- en kijkwijzer, associatie onderzoek via ruimte, context, tijd</p>
--	---

MUZIEK		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p>RITME / TOONDUUR lang – kort, regelmatig - onregelmatig accenten, rustig – druk</p> <p>MELODIE / TOONHOOGTE (HERTZ) hoog – laag, stijgend – dalend, groot - klein bereik, grote - kleine sprongen vloeiend – hoekig</p> <p>KLANKSTERKTE / DYNAMIEK (DECIBEL) sterk – zacht, versterken – verzachten</p> <p>KLANKKLEUR / TIMBRE vocaal - instrumentaal klankbron, speelwijze instrumenten, stemsoorten bezetting</p>	<p>LICHAAMSEIGEN INSTRUMENTEN stem, lichaam</p> <p>MUZIEKINSTRUMENTEN <i>zowel akoestisch als digitaal:</i> ritmische muziekinstrumenten: drumstel, drumpads, djembé, cajon, conga's, maracas, claves, koebel, agogo, woodblock, buistrommel, guiro, triangel, handtrom, boomwhackers en tamboerijn...</p> <p>melodische muziekinstrumenten: Orff- instrumenten (klokkenspel, metallofoon, xylofoon), snaarinstrumenten zoals gitaar en basgitaar, keyboards</p> <p>harmonische muziekinstrumenten: ukulele, keyboard, piano, gitaar</p>	<p><i>Per muzikale omgangsvorm</i></p> <p>VOCAAL MUSICEREN stemtechniek, ademhalingstechniek, houding articulatie, klankprojectie samenspel synchronisatie onderzoekstechnieken: experimenteren met de stem</p> <p>INSTRUMENTAAL MUSICEREN speeltechniek per instrument speelhouding per instrument samenspel synchronisatie klankonderzoek per instrument: akoestisch – digitaal onderzoekstechnieken: experimenteren met akoestische en digitale instrumenten</p>

<p>SAMENKLANK / HARMONIE eenstemmig - meerstemmig consonant - dissonant melodie, akkoorden, ritme</p> <p>TEMPO / SNELHEID (BPM, metronoomgetal) vlug – traag, versnellen – vertragen</p> <p>VORM / STRUCTUUR / TEXTUUR herhaling, variatie, contrast intro, refrein, strofe, tussenspel, slot eenvoudige vormen (ABA, rondo, variatievorm)</p>	<p>ONDERSTEUNEND MATERIAAL partituren: klassieke, alternatieve, grafische en digitale notatie audio-visueel materiaal</p>	<p>MUZIEK BELUISTEREN/MUZIEK BEKIJKEN luistertechnieken via de bouwstenen, via adjectievenlijsten, via luisterwijzers, via associatie ... onderzoek via ruimte, context, tijd ...</p> <p>MUZIEK TRANSFORMEREN naar andere kunstvormen en omgekeerd - beeld - beweging en dans - woord, drama</p> <p>MUZIEK ONTWERPEN ontwerptechnieken: herhaling, variatie, contrast onderzoekstechnieken: experimenteren in functie van effect digitale toepassingen improvisatietechnieken: vocaal, instrumentaal, corporeel</p>
--	--	---

WOORD/DRAMA		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p>TAAL klank, woord, zin poëzie, proza, theatertekst</p> <p>LICHAAM mimiek, ondersteunende gebaren beweging</p> <p>SAMENSPEL solo, dialoog samenspel met anderen, dialoog met publiek tijd, ruimte</p> <p>STRUCTUUR tekstopbouw, verhaalopbouw visuele weergave: woordbeeld, regels herhaling, spanningsopbouw, sfeeropbouw, conflict</p> <p>SFEER EN STIJL woordkeuze, toon, zinsbouw, spanning, klankgebruik (intonatie, melodie, ...) taalverschuiving (nieuwe woorden, begrippen verzinnen)</p> <p>MUZIKALITEIT ritme, tempo/timing, dynamiek klankenspel: alliteratie, rijm, klanknabootsing</p> <p>ROL personage, standpunt, rolvastheid, inleving, transformatie, focus, présence, oogcontact, motief, opgewonden veer (innerlijk conflict)</p> <p>RUIMTE ruimtebewustzijn, ruimtesuggestie, ruimteverdeling, open spelen (publieksbesef), mise-en-scène</p> <p>TIJD</p>	<p>INSTRUMENTEN woorden, stem, lichaam figuren (poppen, schimmen, maskers ...)</p> <p>ONDERSTEUNEND MATERIAAL boeken, gedichten, voorwerpen, foto's kledij, rekwisieten, decor, teksten, grime (schmink), licht</p>	<p>VERDICHTING beeldspraak, metaforen, associaties, stijlfiguren, gebalde formulering</p> <p>POEZIE gedichten schrijven, lezen, bedenken, voordragen</p> <p>VERHAAL vertellen, verzinnen, tekenen ...</p> <p>DIALOOG schrijven, verzinnen, improviseren</p> <p>TECHNIEKEN LICHAAM EN STEM stem- en ademhalingstechnieken lichaamsbewustzijn en -controle gevarieerde mimiek tekstzegging (articulatie, intonatie)</p> <p>VERBALE WERKVORMEN improvisatie, hoorspel, inspringspel, afspreekspel (toneelspel), teksttheater (dialoog), rollenspel, verteltheater, voordragen</p> <p>NON-VERBALE WERKVORMEN tableau vivant (standbeeldtheater), (panto)mime, clownerie/slapstick, performance</p> <p>SPELEN MET MATERIALEN (FIGURENTHEATER) poppenspel, objectentheater, maskerspel, schimmenspel</p> <p>ABSTRACTIE Dialoog zonder woorden, spel van enkel handen, mimiek, pantomime</p>

<p>timing, tijdsuggestie, tijd nemen (duur), werkelijke tijd/verbeelde tijd</p> <p>SCENE</p> <p>emotie, attributen hanteren, handelingen, situaties spelen, intentie (inzet)</p> <p>SAMENSPEL</p> <p>aandacht geven (contact maken) acceptatie, interactie generositeit (ridderlijkheid) koor</p>		
---	--	--

7 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

7.1 Infrastructuur

Een lokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#) een leslokaal met:

- voldoende ruimte om te musiceren, veilig te bewegen;
- muziekinstallatie;
- grote onderhoudsvriendelijke vrijstaande tafels;
- spoelbak en afvalbakken;
- voldoende ruimte voor stockage.

7.2 Materiaal beschikbaar in de infrastructuur

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#)

- gevarieerd instrumentarium: ritmische en melodische instrumenten;
- begeleidingsinstrument;
- toegang tot opname- en weergaveapparatuur;
- materiaal om 2D en 3D te werken.

Het aanwezige materiaal is voldoende voor de grootte van de klasgroep.

7.3 Materiaal waarover elke leerling moet beschikken

Om de leerplandoelen te realiseren moet elke leerling over onderstaand materiaal kunnen beschikken. De school bespreekt in de lokale overlegorganen wie (de school of de leerling) voor dat materiaal zorgt. De school houdt daarbij uitdrukkelijk rekening met gelijke kansen voor alle leerlingen.

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#) een basispakket om beeldend aan de slag te gaan.

8 Concordantie

De concordantietabel geeft aan welke leerplandoelen eindtermen (ET) realiseren. [zie disclaimer]

Module Maatschappelijke vorming

Leerplandoel	Eindtermen
M1	ET 7.1
M2	ET 7.5
M3	ET 7.4
M4	ET 7.3
M5	ET 1.7; ET 1.8
M6	ET 1.6
M7	ET 7.21
M8	ET 7.20

Module Economische vorming

Leerplandoel	Eindtermen
E1	ET 11.2
E2	ET 11.3
E3	ET 11.4
E4	ET 11.1
E5	ET 11.5

Module Artistieke vorming

Leerplandoel	Eindtermen
--------------	------------

A1	ET 16.2
A2	ET 16.1
A3	ET 16.3
A4	ET 16.4
A5	ET 16.6 - ET 16.7
A6	ET 16.5
A7	ET 16.6

8.1 Eindtermen

1.6 De leerlingen onderscheiden oorzaken van verslavingen en gevolgen ervan voor personen en hun directe omgeving.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Mogelijk verslavende middelen zoals suiker, drugs, rookwaren, alcohol, medicatie
- Mogelijk verslavende handelingen zoals het gebruik van sociale media, games, virtuele realiteit, gokken
- Oorzaken en motieven voor het middelengebruik
- Combigebruik van de verschillende middelen
- Sociale, mentale en fysieke kenmerken en gevolgen van een verslaving
- Leeftijdsspecifieke sociale en wettelijke normen en grenzen voor het middelengebruik
- Leeftijdsspecifieke hulp bij het problematisch gebruik van mogelijk verslavende middelen en handelingen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

1.7 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties verschillende weerbare reacties op handelingen die in strijd zijn met de seksuele gezondheid en integriteit.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Integriteit: de betekenis en het belang ervan
- Risicovolle fenomenen zoals sexting, sextortion, tienerpooiers, gebruik van verslavende middelen, onrealistische verwachtingen door beeldvorming, sociale druk

*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om grenzen te stellen en te bewaken via aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag zoals het vlaggensysteem
- Toepassen van criteria van integriteit: aandacht voor toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passend bij de leeftijd, passend bij de context, zelfrespect

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

1.8 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties seksuele en relationele integriteit.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Integriteit: de betekenis en het belang ervan
- Seksuele geaardheid en voorkeur
- Belang van duidelijke communicatie en afspraken in een intieme relatie
- Verschillende verwachtingen bij leeftijdsspecifieke ervaringen zoals verliefdheid, de eerste seksuele ervaring
- Emoties van verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet
- Verschillende soorten intieme relaties: een losse relatie, een vaste relatie, een open relatie, een huwelijk
- Genderrollen, gendergelijkheid en vrije partnerkeuze
- Organisaties voor informatie en hulpverlening

*Procedurele kennis

- Toepassen van criteria van integriteit: aandacht voor toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passen bij de leeftijd, passen bij de context, zelfrespect

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

7.1 De leerlingen lichten toe hoe persoonlijke identiteiten zich verhouden tot verschillende groepsidentiteiten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Persoonlijke identiteit, groepsidentiteit

*Conceptuele kennis

- Aspecten van persoonlijke identiteiten zoals biologische aspecten, persoonlijkheidstrekken, familiale achtergrond
- Aspecten van de identiteit van regionale, nationale of supranationale groepen, zoals de Vlaamse, de Belgische, de Europese en de niet-Europese
- Aspecten van de identiteit van verschillende sociale groepen zoals subculturen, gender-gerelateerde groepen, socio-economische groepen, levensbeschouwelijke groepen
- Mens- en wereldbeeld

*Metacognitieve kennis

- Aspecten van de eigen identiteiten

Met inbegrip van context

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Global Citizenship Education -Topics and Learning Objectives - UNESCO (2015)'.
'

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Affectieve dimensie°: Open staan voor opvattingen, gedrag, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën
...

7.3 De leerlingen hanteren strategieën om respectvol en constructief om te gaan met individuen en groepen in een diverse samenleving.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Respect, conflictsituatie, gemeenschappelijke afspraak, diversiteit

*Conceptuele kennis

- Diversiteit in de samenleving, met aandacht voor meerdere aspecten van diversiteit zoals fysieke, cognitieve, sociale, culturele en levensbeschouwelijke aspecten
- Respect, conflictsituatie, diversiteit
- Gemeenschappelijke afspraken: betekenis en eigenschappen

*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om respectvol en constructief met elkaar om te gaan zoals meerdere perspectieven innemen (multiperspectiviteit), gemeenschappelijke afspraken maken, afspraken naleven, over de omgang met elkaar reflecteren
- Toepassen van strategieën om in conflictsituaties respectvol en constructief met elkaar om te gaan zoals actief luisteren, creatief denken en gedachten uiten

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

Affectieve dimensie°: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

7.4 De leerlingen hanteren aangereikte strategieën om met vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk om te gaan.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vooroordeel, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk

*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om met vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk om te gaan zoals zich informeren, kwesties bespreekbaar maken, negatieve aspecten benoemen en gepast reageren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

7.5 De leerlingen onderscheiden de voordelen en de uitdagingen verbonden aan samenleven en samenwerken in diversiteit.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Diversiteit

***Conceptuele kennis**

- Eigenschappen van een diverse samenleving, met aandacht voor meerdere aspecten van diversiteit zoals fysieke, mentale, cognitieve, socio-economische en culturele aspecten
- Voordelen van diversiteit zoals culturele verrijking, uitwisseling van ideeën, economische uitwisseling
- Uitdagingen van diversiteit zoals meningsverschillen, verschillende belangen, verschillende referentiekaders van waaruit men denkt en handelt, risico van groepsdenken en uitsluiting
- Eigenschappen van verschillende vormen van samenleven van sociale groepen zoals multiculturalisme, monoculturalisme, integratie, assimilatie, inclusie, exclusie

***Procedurele kennis**

- Toepassen van strategieën om de voordelen en de uitdagingen verbonden aan samenleven en samenwerken in diversiteit te onderscheiden

Met inbegrip van context

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Global Citizenship Education -Topics and Learning Objectives - UNESCO (2015)'.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

7.20 De leerlingen illustreren sociale rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid aan de hand van concrete voorbeelden.

Met inbegrip van kennis

***Feitenkennis**

- Armoede, kansarmoede, armoedebestrijding
- Sociale rechtvaardigheid, herverdelingsmechanisme
- Welvaartsstaat

***Conceptuele kennis**

- Armoede, kansarmoede, armoedebestrijding
- Sociale rechtvaardigheid, herverdelingsmechanisme
- Dimensies van ongelijkheid en ongelijke toegang tot macht zoals etniciteit, sociaaleconomische status, gender
- Welvaartsstaat
- Recht op en toegang tot basisbehoeften

Met inbegrip van context

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Competences for democratic culture' van de Raad van Europa.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

7.21 De leerlingen lichten het belang van rechtsregels en rechtsspraak toe voor de samenleving.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Rechtsregel, rechtspraak en rechtsprocedure

*Conceptuele kennis

- De betekenis en het belang van rechtsspraak m.i.v. jeugdrecht
- Het onderscheid tussen rechtsregels en morele regels

Met inbegrip van context

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Competences for democratic culture' van de Raad van Europa.
- De eindterm wordt gerealiseerd rekening houdend met de leefwereld van de leerlingen.

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

11.1 De leerlingen bespreken elementen van het arbeidsrecht aan de hand van een concrete studentenovereenkomst.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Brutoloon, nettoloon

*Conceptuele kennis

- Contract: gevolgen
- Basisrechten en -plichten van werkgever en werknemer met inbegrip van veiligheid en welzijn
- Instanties voor advies, hulp en bescherming zoals VDAB en vakbonden
- Verschillen tussen het werken met een arbeidsovereenkomst versus zonder: loonbrief, zwartwerk

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

11.2 De leerlingen analyseren de totale kost van aankopen inclusief eenmalige kosten, terugkerende kosten en financieringskosten.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Intrest, jaarlijks kostenpercentage

*Conceptuele kennis

- Basisverplichtingen van koper en verkoper, koop op afbetaling
- Aankoopprijs, kortingen
- Consumentenkrediet: aflossingen, jaarlijks kostenpercentage, intrest, financieringskosten
- Eenmalige en terugkerende kosten

*Procedurele kennis

- Analyseren van de totale kost van aankopen

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

11.3 De leerlingen maken budgettaire keuzes bij aankopen in functie van een persoonlijk budget en rekening houdend met een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Aankoopprijs, kortingen
- Consumentenkrediet: aflossingen, jaarlijks kostenpercentage, intrest
- Eenmalige kosten, terugkerende kosten
- Persoonlijk en gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn, terugbetalingscapaciteit
- Lenen, sparen, schuld
- Spaarvormen, spaardoelstellingen
- Noodzakelijkheid van een aankoop, duurzaamheid van een aankoop
- Documenten voor een eenvoudig persoonlijk administratiebeheer zoals garantiebewijzen, contracten, verzekeringspolis, loonbrieven
- Instanties voor advies, hulp en bescherming zoals JAC, CAW

*Procedurele kennis

- Kritisch afwegen van budgettaire keuzes bij aankopen
- Beheren en bewaren van een persoonlijke administratie

*Metacognitieve kennis

- Eigen voorkeuren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie^o: Voorkeur tonen voor en belang hechten aan waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ...

11.4 De leerlingen bespreken een schadegeval in functie van een schadeaangifte bij de verzekeringsmaatschappij.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Verzekeringscontract met inbegrip van franchise
- Schadegeval: aangifte, aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, gevolgen
- Instanties voor hulp, advies en bescherming

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

11.5 De leerlingen illustreren de invloed van vraag en aanbod op de prijsvorming van courante consumptiegoederen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vraag, aanbod

*Conceptuele kennis

- Prijs, vraag, aanbod
- Prijsvorming: werking van de wet van vraag en aanbod

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

16.1 De leerlingen tonen interesse voor elkaars kunst- en cultuuruitingen.° (attitudinaal)

16.2 De leerlingen lichten hun interesse voor kunst- en cultuuruitingen toe.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Kunst- en cultuuruitingen zoals dans, film, game, graffiti, kledij, landschap, lied
- Culturele persoonlijkheid zoals in keuzes in kledij, muziek, taal
- Unicité van een esthetische ervaring
- Rol van aversie, empathie en respect in wederzijds begrip

*Metacognitieve kennis

- Eigen culturele persoonlijkheid

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

16.3 De leerlingen illustreren op basis van waarnemingen van kunst- en cultuuruitingen gelijkenissen en verschillen in hun interpretatie van bedoeling en onderwerp.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Zintuigelijk waarneembare kenmerken zoals beweging, geur, klank, kleur
- Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals dood, het alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, leven, rituelen
- Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aankarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren
- Gelaagdheid bij interpretatie van onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen
- Gelaagdheid van de interpretatie van bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen
- Unicité van een esthetische ervaring

*Procedurele kennis

- Waarnemen van kunst- en cultuuruitingen
- Geven van betekenis aan kunst- en cultuuruitingen
- Hanteren van meerdere perspectieven (multiperspectiviteit)
- Toepassen van uitdrukkingswijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

16.4 De leerlingen analyseren het zintuiglijk waarneembare van kunst- en cultuuruitingen in interactie met de bedoelingen en de onderwerpen ervan.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Vormgeving, inhoud, uitdrukkingsvorm, expressie
- Kunst- en cultuuruitingen zoals dans, film, game, graffiti, kledij, landschap, lied
- Zintuiglijk waarneembare kenmerken zoals beweging, geur, klank, kleur
- Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals dood, het alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, leven, rituelen
- Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aanklaarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren
- Invloed van waarden, normen en gewoontes

*Procedurele kennis

- Toepassen van methodes voor het analyseren van de interactie tussen de betekenis van het zintuiglijk waarneembare, de bedoelingen en de onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals beoogde en reële impact
- Toepassen van uitdrukkingswijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

16.5 De leerlingen drukken uit hoe kunst- en cultuuruitingen hun gedachten, gevoelens en gedrag beïnvloeden.

Met inbegrip van kennis

*Conceptuele kennis

- Interactie tussen waarnemingen, gedachten, gevoelens en gedragingen
- De invloed van tijd, ruimte, maatschappelijke positie en persoonskenmerken

*Procedurele kennis

- Toepassen van uitdrukkingswijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

*Metacognitieve kennis

- Eigen gedachten, gevoelens en gedrag

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

16.6 De leerlingen drukken vanuit hun ervaring met creatieprocessen hun waardering uit voor inhoud en vormgeving van kunst- en cultuuruitingen.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Vormgeving: artistieke bouwstenen, technieken en materialen vermeld in de feitenkennis van eindterm 16.7

*Conceptuele kennis

- Criteria om waardering uit te drukken
 - > Vormgeving: artistieke bouwstenen, technieken en materialen vermeld in de feitenkennis van eindterm 16.7
 - > Samenhang van vormgeving en inhoud
 - > Unicité van een esthetische ervaring

*Procedurele kennis

- Toepassen van uitdrukkingwijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

*Metacognitieve kennis

- Eigen expressieve ervaring met het creatieproces

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie^o: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

16.7 De leerlingen creëren artistiek werk vanuit hun verbeelding.

Met inbegrip van kennis

*Feitenkennis

- Afhankelijk van de gekozen kunst- en cultuuruitingen terminologie met betrekking tot beeld, muziek, drama, dans of audiovisuele media, apart of gecombineerd

In het geval van

- > Beeld
 - Bouwstenen zoals compositie, kleur, licht, lijn, ruimte, textuur, vorm
 - Technieken: twee- en driedimensioneel zoals boetseren, fotograferen, maquettes maken, met textiel werken, schilderen
 - Materialen zoals klei, licht, papier, recuperatiematerialen, steen, verf
- > Muziek
 - Bouwstenen zoals dynamiek, klankkleur, melodie, ritme, samenklank, structuur, tempo, vorm
 - Technieken zoals body percussion, improvisatie, samenzang
 - Materialen zoals instrumenten, lichaam, stem, voorwerpen
- > Drama
 - Bouwstenen zoals rol, ruimte, structuur, samenspel, tijd
 - Technieken zoals clownerie, figurentheater, improvisatie, mime, teksttheater
 - Materialen zoals decor, geluid, kostuums, lichaam, taal
- > Dans
 - Bouwstenen zoals kracht, ruimte, relatie, tijd
 - Technieken zoals bewegingsreeks, choreografie, dansexpressie, dansimprovisatie
 - Materialen zoals decor, geluid, lichaam, voorwerpen
- > Audiovisuele media
 - Bouwstenen zoals camerabeweging, geluid, kader, licht, montage
 - Technieken zoals montage, opname, sonorisatie

- Materialen zoals microfoon, montageunit, smartphone

*Conceptuele kennis

- Inhoud: onderwerp en bedoeling
- Artistiek creatieproces
- Elementaire artistieke vaktaal: samenhang, herhaling, contrast, verwachting, verrassing
- Afhankelijk van de gekozen kunst- en cultuuruitingen terminologie met betrekking tot beeld, muziek, drama, dans of audiovisuele media, apart of gecombineerd

In het geval van

> Beeld

- Bouwstenen zoals compositie, kleur, licht, lijn, ruimte, textuur, vorm
- Technieken: twee- en driedimensioneel zoals boetseren, fotograferen, maquettes maken, met textiel werken, schilderen
- Materialen zoals klei, licht, papier, recuperatiematerialen, steen, verf

> Muziek

- Bouwstenen zoals dynamiek, klankkleur, melodie, ritme, samenklank, structuur, tempo, vorm
- Technieken zoals body percussion, improvisatie, samenzang
- Materialen zoals instrumenten, lichaam, stem, voorwerpen

> Drama

- Bouwstenen zoals rol, ruimte, structuur, samenspel, tijd
- Technieken zoals clownerie, figurentheater, improvisatie, mime, teksttheater
- Materialen zoals decor, geluid, kostuums, lichaam, taal

> Dans

- Bouwstenen zoals kracht, ruimte, relatie, tijd
- Technieken zoals bewegingsreeks, choreografie, dansexpressie, dansimprovisatie
- Materialen zoals decor, geluid, lichaam, voorwerpen

> Audiovisuele media

- Bouwstenen zoals camerabeweging, geluid, kader, licht, montage
- Technieken zoals montage, opname, sonorisatie
- Materialen zoals microfoon, montageunit, smartphone

*Procedurele kennis

- Selecteren van ideeën zoals bij eigen gedachten en gevoelens stilstaan, artistieke werken bestuderen, indrukken of objecten verzamelen
- Koppelen van de eigen bedoeling aan vormgeving via methodes zoals trial and error, try-out
- Gebruiken van basistechnieken van de gekozen discipline

*Metacognitieve kennis

- Eigen expressieve ervaring met het creatieproces
- Eigen verbeelding

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

Affectieve dimensie^o: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

Inhoud

1	Algemene inleiding	5
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten	5
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs	5
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen	6
1.4	Differentiatie	7
1.5	Opbouw van de leerplannen.....	8
1.6	Tot slot	8
2	Situering	9
2.1	Samenhang met de eerste graad	9
2.2	Samenhang in de tweede graad	9
2.2.1	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	9
2.2.2	Samenhang over de finaliteiten heen	9
2.3	Plaats in de lessentabel.....	10
3	Pedagogisch-didactische duiding	11
3.1	Maatschappelijke, economische en artistieke vorming (MEAV) en het vormingsconcept	11
3.1.1	Module maatschappelijke vorming	11
3.1.2	Module economische vorming	11
3.1.3	Module artistieke vorming.....	11
3.2	Krachtlijnen	12
3.3	Opbouw.....	13
3.3.1	Module maatschappelijke vorming	13
3.3.2	Module economische vorming	13
3.3.3	Module artistieke vorming.....	13
3.4	Leerlijnen.....	13
3.4.1	Samenhang met de eerste graad	13
3.4.2	Samenhang in de tweede graad (Maatschappelijke vorming)	14
3.5	Aandachtspunten.....	15
3.5.1	Voor de module maatschappelijke vorming kan je denken aan volgende projecten	16
3.5.2	Voor de module economische vorming kan je denken aan volgende projecten	16
3.5.3	Voor de module artistieke vorming kan je denken aan volgende projecten.....	16
4	Leerplandoelen	17
4.1	Maatschappelijke vorming.....	17
4.1.1	Identiteit en diversiteit	17

4.1.2	Recht en sociale rechtvaardigheid	21
4.2	Leerplandoelen Economische vorming.....	22
4.2.1	Consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten	22
4.2.2	De werking van markten	25
4.3	Leerplandoelen Artistieke vorming.....	25
4.3.1	Beschouwen	26
4.3.2	Creëren.....	27
4.3.3	Reflecteren.....	28
5	Lexicon	29
6	Inspiratie bij vormgeving.....	31
7	Basisuitrusting	36
7.1	Infrastructuur	36
7.2	Materiaal beschikbaar in de infrastructuur	36
7.3	Materiaal waarover elke leerling moet beschikken.....	37
8	Concordantie	37
8.1	Eindtermen.....	38